

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson:
Språk och politik
  - 4 Ulla-Britt Kotsinas:
Språkets uppkomlingar
  - 11 Gisela Håkansson och
Catrin Norrby: Vad kostar dem?
  - 17 Frågor och svar
  - 22 Göran Hallberg:
Kampen om skånskan
  - 30 Leigh Oakes: Svenskan
och svenskheten
  - 36 Carl-Erik Lundbladh:
Kalaskula mot tvättbräde
  - 41 Kenneth Larsson:
EU-tolkning till och från
  - 43 Nyutkommet
  - 47 Noterat

3/2003

Språk och politik

Förhållandet dialekter, språk och nationalstat är politisk dynamit. Det framgår tydligt av två artiklar i detta nummer. Göran Hallberg skriver om hur separatister och regionalister vill skapa ett skänkt språk av Skånes dialekter som argument för större oberoende gentemot övriga Sverige. I Leigh Oakes undersökning av gymnasisters språkattityder tolkas resultaten som att ökat intresse för svenskan inneburit negativ inställning till invandrarspråk. Artiklarna reser centrala frågor.

Vad är ett språk, och vad är en dialekt i förhållande till ett givet språk? Det finns inget absolut svar. Språksociologiska förhållanden har stor betydelse, t.ex. om det finns ett standardiserat skriftspråk eller om språket används i officiella sammanhang. Inte minst viktigt är om språkbrukarna själva anser att de talar ett språk eller en dialekt. Man måste också värdera rent språkliga förhållanden: skillnader och likheter i grammatik och ordförråd mellan språkarterna, liksom graden av ömsesidig begriplighet.

Vad är ett nationalspråk? Nationalencyklopedin beskriver *nationalspråk* som det språk som "i första hand förknippas med en nation", inte nödvändigtvis majoritetens modersmål eller förvaltningspråk. Det kan finnas flera nationalspråk i ett land. Finland och Belgien har två,

Schweiz fyra. Den parlamentariska utredningen *Mål i mun* (SOU 2002:27) valde termen *huvudspråk* för svenskan i Sverige eftersom den "betonar betydelsen av det svenska språket [...] samtidigt som termen påminner om att det även finns andra språk att ta hänsyn till" (s. 469).

Oavsett ordval är anspråken på ställning som nationalspråk eller huvudspråk mycket förpliktande. Alla medborgare har rätt att lära sig så mycket av ett nationalspråk att de kan göra sig gällande inom arbetsliv, utbildning och samhällsliv. Stora satsningar krävs på undervisning, översättning, språkforskning, ordböcker, daterade språkliga hjälpmedel och mycket annat.

Kan flera språk finnas sida vid sida? Ja, är det enkla och självklara svaret. Men påfallande ofta dyker vanföreställningen upp att ett språk måste slå ut ett annat. I själva verket är det tvärtom: olika språk och dialekter understöder varandra.

Mål i mun lyckades formulera en vettig syn på hur språk – och dialekter – kan samexistera i Sverige. Som ett av tre mål för svensk språkpolitik föreslår utredningen "allas rätt till språk: svenska, modersmål och främmande språk". Så måste man tänka om inte sociala och samhälleliga klyftor ska vidgas av språkklyftor.

Olle Josephson

Språkets uppkomlingar

ULLA-BRITT KOTSINAS

Slangord försvinner inte alltid så fort som man tror. Många ord stannar kvar länge, och en del klättrar uppåt och blir accepterade i vanligt språkbruk. Ulla-Britt Kotsinas, professor i nordiska språk i Stockholm, visar här hur slang kan förnya och vitalisera språket snarare än att utarma det.

En seglivad uppfattning är att slangord har kortare livslängd än andra ord. Och onekligen förefaller följande, sannolikt fiktiva, replik, hämtad ur ett kåseri från 1934, ganska bedagad: "Du, jacka på den där bäskan där borta, skarpa påkar va!" Om man bortser från att replikens innehåll verkar smått förlegat i en tid då flickor oftast klär sig i långbyxor skulle en uppdaterad version kanske lyda: "Kolla på den där bitchen där borta, schysta legs va!"

Men trots denna föregivna flyktighet anses slangorden inte sällan förstöra språket, både den enskilda individens språk och språket i allmänhet. År 1913 ondgjorde sig till exempel en äldre sjuksköter-

ska i Svensk Sjukskötersketidning över att hennes yngre kolleger använde ord som *bussigt*, *stiltigt*, *väldigt*, *skojigt* och *grabb*, något som, menade hon, kunde "framkalla en skef uppfattning om sköterskornas bildningsgrad och uppfostran". Och 1923 utropade en rubrik i en Stockholmstidning: "Slangorden en fara för ords-katten".

Följaktligen, menar man ibland, bör slangord helst undvikas i alla sammanhang. Som en insändare uttrycker det på 1930-talet: "Säg mig, herr redaktör, varifrån komma alla dessa uttryck, och skulle det inte vara på tiden att söka pränta i folk att vi reda oss bra med svenskan". I dag ler vi nog åt uttalanden som dessa, och kanske är vi också lite mera toleranta, men uppfattningen att slangord av olika skäl bör motarbetas finns säkert kvar.

Livslängd

När man talar med äldre personer om slang, händer det ganska ofta att de med saknad i rösten som typiska exempel på sin ungdoms slang nämner *Vad gäspar skorpan?* eller *slang med halka*, uttytt 'Hur mycket är klockan' respektive 'korv med

senap'. Helt riktigt används knappast dessa fraser av dagens ungdomar. De känns nog mera som hämtade ur en film från 1940-talet än som uttryck för modern ungdomskultur. Men också många andra slangord som för några decennier sedan var mycket frekventa är i dag dåligt kända. *Dinka* 'klocka', *pirka* 'mössa', *jolla* 'skolka' och *sväng* 'hungrig', som på 1950-talet var vanliga i ungdomsslang, är till exempel i det närmaste okända av dagens tonåringar, åtminstone i Stockholmsområdet. Andra slangord som är välkända av äldre personer men dåligt eller inte alls kända av ungdomar är *vådis* 'vatten', *jack* 'öga', *kurr* 'slagsmål' och *tira* 'titta, öga'. Obekanta även för de flesta äldre är däremot en del av de slangord som var högfrekventa under 1930-talet, till exempel *balbo*, *tomte* och *hippo*, som alla betyder 'bra' eller 'rolig', för att inte tala om ännu äldre ord som som *malle* 'bra, utmärkt', *flaskig* 'otrevlig', *piälo* 'berusad', *maron* 'skor' och *påkolja* 'stryk', moderna omkring 1900.

Men vi kan nog avliva myten om att alla slangord är tillfälliga gäster i språket. Många av de slangord som används i dag är faktiskt tvärtom ganska gamla. *Tjacka* 'köpa' finns till exempel belagt redan på 1700-talet, och *kola av* och *korkad* uppkom senast omkring mitten av 1800-talet. En rad andra ord som exempelvis *tjej*, *kille*, *grabb*, *käka*, *lattjo*, *taskig*, *nylle* 'ansikte', *kran* 'näsa', *brallor* 'byxor', *stålar* och *spänn* 'krona', *pluska* 'portmonnä', *pava* 'flaska', *lubba* och *skubba* 'springa', *bast* 'år' och

många andra har minst hundra år på nacken.

Listan på gamla slangord som överförs från generation till generation är faktiskt ganska lång.

Men synen på vad som är slang kan skifta. Vem upprörs till exempel i dag av de ord som sjuksköterskan ovan fördömde för snart hundra år sedan? Både sjuksköterskor och annat bildat folk kan nog använda dem i vissa sammanhang utan att för den skull betraktas som slangtalare.

Uppkomlingar

En av de första som forskade om svensk ungdomsslang, Wilhelm Uhrström, påpekade år 1911 att det som av en person stämplas som en "grov vulgarism" inte alls stöter en annan, men han poängterade också att ett ords "stämningvärde", d.v.s. dess stilistiska värde, med tiden kan förändras "högst väsentligt". Mycket riktigt finns det gott om exempel på ord som under en viss tid fungerat som slang men som senare uppfattats som normala ord, fullt användbara i vanliga samtal och ibland till och med i vissa typer av skriftspråk. Ord som

Vi kan avliva myten att alla slangord är tillfälliga gäster.

på detta sätt har gjort social karriär har av den engelske slangforskaren Eric Partridge kallats *linguistic parvenues*, språkliga uppkomlingar.

I slangordböcker från 1910-talet finner vi en hel del sådana ord, till exempel *fimp*, *bil*, *buss*, *bio* och *dricks*, och på 1930-talet tog en ung flicka upp *permanenta* i ett skolarbete om slang. Ingen skulle väl i dag förespråka en användning av de ursprungliga formerna *cigaretstump*, *automobil*, *omnibuss* eller *permanentondulera*, och *bio*

och *dricks* uppfattas sannolikt inte som mycket mera slangbetonade än parallellformerna *biograf* och *drickspengar*. De sex orden illustrerar det kända faktum att långa ord vid flitig användning tenderar att förkortas och att dessa förkortade former till en början har karaktär av slang för att när de blivit vanliga inte sällan få status av normalord. Men också *gilla*, *skoja*, *hålla låda*, *kufisk*, *mjäkig*, *käck*, *renhårig* och en hel del andra, som även de finns upptagna i slangböcker senast från förra hälften av 1900-talet, kan nog i dag användas i vardagligt språk även av den som berömmar sig av att inte använda slang.

Ord som stigit

Speciellt vissa slangord, som under en period är mycket frekventa, tycks uppröra känslorna och – åtminstone under en tid – framkalla kommentarer om slangens fördärvlighet. Ett sådant ord är *kul*. År 1918 förutspådde en skribent i en lång tidningsartikel att detta då nya och i ungdomsspråket mycket frekventa ord skulle komma att "uttränga andra ord i vår ordskatt" såsom *vacker*, *förtjusande*, *bra* och *utmärkt* och därigenom bidra till att "göra språket fattigare". Att farhågorna inte har besannats vet vi nu, nästan ett sekel senare. *Vacker*, *förtjusande* o.s.v. finns kvar, samtidigt som gruppen positivt värderande ord har utökats med *kul*. Frågan är om ordet i dag ens är att betrakta som ett slangord. Det förr så "fula" ordet används inte längre enbart av ungdomar eller personer med låg social status, d.v.s. de grupper som vanligen förknippas med slangtalande, utan också av vuxna personer med god skolutbildning. Kungen menade till exempel i en intervju för några år sedan att ett besök i en viss Stockholmsförort hade varit just "kul". Tilläggas kan att

skribenten nog i stridens hetta förbisåg att *kul*/sannolikt aldrig kan ha varit synonymt med *vacker*. Som turistreklam har nog till exempel *Utsikten från Kaknästor-net i Stockholm är kul* aldrig varit särskilt adekvat.

Ett annat ord som även det var nytt och starkt slangmarkerat omkring förra sekelskiftet är *tjej*, ursprungligen ett romaniord med betydelsen 'dotter', som när det började användas i svensk slang fick betydelsen 'flicka, fästmö'. Till en början användes ordet huvudsakligen om unga kvinnor av arbetarklass – fina flickor kallades knappast tjejer – och i vissa fall tycks det till och med ha haft bibetydelsen 'prostituerad' (Palm 1910). Ganska snart kom dock ordet att användas för 'tonårsflicka' i allmänhet, en betydelse som fortfarande finns kvar, men i dag tycks ordets användningsområde ha utvidgats. "Vi är tre tjejer i vår grupp" skriver till exempel ofta kvinnliga studenter i tjugo- till trettioårsaldern i sina grupparbeten, och deltagarna i en *tjejträff* eller *tjejvasan* kan mycket väl vara vad man för några decennier sedan kallade medelålders damer. *Tjej* tycks alltså ha en konnotation av modernitet och ungdomlighet som inte nödvändigtvis förbinds med låg ålder. Ordet har därmed kommit att bli ett informellt ord för 'ungdomlig vuxen kvinna' samtidigt som det har förlorat mycket av sin slangstatus. *Dam*, däremot, markerar snarare vuxenhet, värdighet och kanske också en viss förfina stil – en *dambjudning* är nog inte riktigt detsamma som ett *tjeiparty*.

Om man går längre tillbaka i tiden anar man en liknande social karriär för *fjälla*. Enligt Gösta Bergman är *fjälla* bildat till *fjäll* som uppstår på kroppen vid vissa könssjukdomar, och ordet torde till

en början ha haft samma betydelse som *fnask*, bildat till *fnas* 'fjäll'. På 1910-talet hade betydelsen 'prostituerad, lösaktig kvinna' ersatts av 'flicka, fästmö', och i dagens ungdomsslang är ordet fortfarande välkänt i betydelsen 'flicka, flickvän'. Även *flicka* har enligt Hellqvist troligen haft en liknande ursprunglig betydelse, d.v.s. 'slinka', 'lättsinnig kvinna', 'löst kvinnfolk', en betydelse som finns kvar ännu hos Bellman, men i motsats till *fjälla* har ordet helt förlorat sin slangprägel och, kan man säga, stigit socialt så att det i dag är den omarkerade beteckningen för ung person av kvinnokön. Dock finns en antydning till att ordets betydelseomfång är på väg att förändras. Enligt samstämmiga vittnesmål av många i de olika studentgrupper jag frågat används *flicka* i dag företrädesvis för barn av kvinnligt kön, "under elva år" som någon uttryckte det. Om detta är riktigt skulle vi kanske kunna få en uppdelning så att *flicka* betecknar 'kvinna före puberteten', *tjej* 'kvinna från puberteten och uppåt' och *dam* kanske 'kvinna från sextioårsåldern och uppåt'.

En liknande, men kanske inte lika tydlig, utveckling ser vi för *grabb*, som i dag inte har den tidigare nedsättande betydelsen 'gatpojke', och för *kille*, som i vissa kontexter ersatt *man* och det något föräldrade *herre*, till exempel i bekantskapsannonser där man finner efterlysningar av typen "53-årig kille vill träffa tjej i lämplig ålder".

Kul och *tjej* har sålunda båda börjat sin karriär som illa sedda slangord för att så småningom accepteras som ganska normala vardagsord och slutligen också före-

komma i åtminstone vissa typer av skriftspråk. Detta är en inte helt ovanlig utveckling för ord som till en början är starkt expressivt laddade, till exempel sådana som i likhet med *kul*/uttrycker värdering eller liksom *tjej* och *grabb* har grundbetydelserna 'kvinna/flicka' respektive 'man/pojke'.

Fula slangord

Även om det i slangen vid en viss tidpunkt vanligen finns en stor uppsättning synonyma expressivt laddade ord är det lätt att få intrycket att några få riktigt fula ord dominerar för att efter en tids användning ersättas av nya, ännu fulare ord. Framför allt ord som används för att ange att någon är dum eller enligt talarens sätt att se beter sig avvikande tycks relativt snart bli utslitna. Under de senaste årtion-

dena har vi hört ord som *cp* (cerebral pares), *mongo* (mongoloid), *missfo* (missfoster), *aids-unge*, *MBD-unge* (minor brain disease), *ADHD-barn* (Attention Deficit Hyperactivity Disorder), vilka alla syftar på tillstånd som vi inte gärna skämtar om. Orden kan fö-

refalla grymma och antyda att dagens ungdomar saknar medkänsla, alternativt lever i ett hårdare socialt eller psykiskt klimat än tidigare. Det är lätt att som vuxen få intrycket att ungdomars språk är fulare än någonsin tidigare, och vi reagerar lätt mot användningen av orden.

Men ser vi närmare på språket finner vi

Tjej signalerar modernitet och ungdomlighet som inte nödvändigtvis förbinds med låg ålder.

faktiskt en hel del ord som också de ursprungligen syftar på kroppsliga eller mentala defekter men som i betydligt högre grad är accepterade i vardat talspråk och också kan förekomma i vissa sammanhang i skrift, till exempel *fåne, tok, idiot, däre, vansinne, galen* och *dille* (av *delirium*) samt kombinationer som *ett fånigt leende, urfånig, ett tokigt beslut, din lilla toka, så tokigt, fackidiot, idiotsäker, vilket idiotiskt förslag, bildäre, vilken dårskap, en dåraktig flicka, rena dårhuset, vilket vansinne, vansinnigt bra, vansinnesfärd, ta galen väg, galen i choklad, vilken galenskap, en sån galenpanna, karlgalen* och *han har dille på Mozart*. I dag uppfattar vi knappast dessa ord och fraser bokstavligt och ser därför inte längre det stötande i att använda dem. Att de troligen en gång var lika chockerande som *cp, mongo, MBD-unge* o.s.v. har vi glömt, och orden kan nog i dag användas av vem som helst utan att talaren för den skull blir betraktad som slanganvändare.

Slutligen har också ett som mycket fult betraktat skällsord, nämligen *bög*, helt medvetet introducerats i allmänspråket av de homosexuella själva och upphöjts till en mer eller mindre officiell benämning.

Förstärkning

En liknande utveckling från "fult" till ganska eller helt acceptabelt, d.v.s. en sorts avslangifiering, finner vi för många förstärkningsord. När till exempel *bra, dålig, dum, ful, elak* o.s.v. känns alltför tama för att ge uttryck för en stark känsla kan vi lägga till förstärkande ord som *mycket, verkligen, oerhört* (*bra, dålig* o.s.v.). När även det känns alltför konventionellt kan vi ta lite mer uttrycksfulla förstärkningsord som *hemskt, förfärligt, rysligt, gräsligt, förskräckligt, ruskigt, fruktansvärt* (*bra, då-*

lig o.s.v.), kombinationer som kritiserades för ett halvsekel sedan men knappast i dag upprör vän av ordning. En annan möjlighet är att ta till en svordom som *djävulskt, jävligt, förbannat, helvetes, satans* (*bra, dålig* o.s.v.). I takt med den ökade sekulariseringen har dock även dessa ord förlorat mycket av sin chockverkan även om de fortfarande betraktas som "fula". I ungdomsspråket finner vi därför nu i stället förstärkningsord som *fett, grymt, snuskigt* o.s.v. i ställningar som *fett ball* 'mycket roligt', *grymt bra, snuskigt roligt, hysteriskt framgångsrik, svettigt snygg, bisarrt mycket folk, värsta snygga skorna, schyrrans bra* och *sjukt fett röj* 'en mycket trevlig fest', ord som chockerar helt enkelt därför att vi är ovana vid att se dem som förstärkningsord.

Men vi kan också förstärka ett allmänord eller ett slangord genom att göra en sammansättning, till exempel *jättebra, jättedum, jätteliten, jättetrist* o.s.v. Om sammansättningens förled används ofta i många olika kombinationer får det ganska snabbt karaktär av prefix. Vid 1900-talets mitt var just *jätte-* mycket vanligt i ungdomsslang – jättevänligt, så att säga – och lärarna klagade över att det också började dyka upp i elevernas skoluppsatser, speciellt i ställningar som *jätteliten*, vilket, påpekade man, var en kombination av oförenliga ord. I dag utgör *jätte-* snarast en ganska betydelsestom förlängning av praktiskt taget vilka adjektiv som helst, och det kan knappast längre betraktas som ett utpräglat slangprefix. När nu det starkt överdrivande draget hos *jätte-* inte längre är tydligt och även andra lite äldre slangprefix som *kanon-, sten-, kalas-, toppen-* (*bra, dålig* o.s.v.) känns utnötta och konventionella måste man hitta andra medel, till exempel *bauta-* i *det är nu bauta-*

tarean sätter igång, hämtat ur en annons, eller *ultra-*, *tjock-*, *fet*, *över-*, *mega-*, *super-* i ord som *ultrahipp*, *tjockbra*, *fetcool*, *övercool*, *megacool*, *supersnygg* eller till och med *megapegasupersnygg*.

Både i äldre och nyare slang är det också vanligt att man hämtar inspiration från områden som man normalt inte talar om i vardade samtal för att skapa förstärkande prefix. Ett sådant mer eller mindre tabubelagt område är döden. De gamla prefixen *döds-/död-* i *dödsmycket* och *dökul* samt *as-* i *asful*, *asrolig* är fortfarande produktiva, och åtminstone det förstnämnda accepteras i vardagligt allmänspråk, i varje fall i vissa ord som *dödstrött* och *dödtrist*. Ett annat tabubelagt område där omsättningen av prefix är stor är kroppsutsöndringar. När *skit-* i ställningar som *skitbra*, *skittrött* o.s.v. börjar kännas alltför utslitit kan man skapa nya förstärkande prefix som *bajs-* i *bajsbra* eller *snor-* i *snorrik*. Ytterligare ett alternativ är att hämta ordmaterial från djurriket, till exempel i *apcool*, *oxtokig* och *björnbra*. *Svin-*, som i allmänspråket har en negativt värderande klang i *svinkall* och *svindyrl*, får utvidgat användningsområde och ny styrka när det kopplas till positivt värderande ord som i *svinbra*, *svinsnygg*.

Slangsuffix

Det drag som i det allmänna medvetandet kanske mest karakteriserar slangen är emellertid vissa suffix, framför allt *-is* som i *tjockis* men även *-o* som i *pucko*. Till skillnad från prefixen lägger inte dessa suffix till något förstärkande element. I stället tycks deras uppgift vara att slangifiera ett normalord. Glansperioden för *-is* inföll under slutet av 1800-talet och några decennier in på 1900-talet, och det förekommer fortfarande i en mängd lite äldre

ord som *brädis*, *godis*, *vaktis*, *käftis*, *trum-mis*, *baggis*, *bästis*, *poppis*, *lantis* men också i nyare ord som *rälsis* 'tunnelbana' och *pundis* 'korkad person'. I dag tycks dess produktivitet dock ha minskat i ungdomsslangen, och frågan är om *-is* numera faktiskt är så starkt slangmarkerande som det var för några decennier sedan, eller om det snarare uppfattas som ett ganska vardagligt ordbildningselement, så att även den argaste slangmotståndare kan använda *dagis*, *lekis*, *fritis*, *kondis* 'konditori' och 'kondition' samt *Friskis* och *svettis*. Faktiskt finns det också ett *-is*-ord som väl närmast är att betrakta som en konstvetenskaplig term, nämligen *funkis* 'funktionalism'. I så fall är vi kanske på väg att få ett suffix som vi kan använda för att förkorta ord med en lite officiell prägel och göra dem mer hanterbara i vardagslivet utan att de för den skull ger intryck av värdeslöshet eller respektlös slang.

Även suffixet *-o* har gamla anor i ord som *fyllo* och *pilo* 'pilsner', men i dag tycks det användas mera frekvent och vara mera slangmarkerande än *-is*, främst i personbetecknande ord, till exempel *uglo* 'ful person', *knubbo* 'tjock person', *spinko* 'spinkig person', *stanko* 'småbarn', *pluggo* 'plugghäst', *långo* 'lång person', *nördo* 'nörd' och många andra.

Främmande ord

Ytterligare ett sätt att markera att man avviker från standardspråket är att använda ord ur ett främmande språk. Förr hämtades många slangord ur romani, till exempel *tjej*, *vischan*, *kirra*, *nobba*, *lack* 'sur, arg' och *jycke*, eller från lågtyskan, till exempel *tjacka* och *kymig*, och några få ord har sitt ursprung i finskan, till exempel *kul* (Molde 1983). I dag ser vi i stället ett stort inflöde från engelskan, till exempel *kid*,

bimbo, bitch, gay, super, get lost, loser och svordomar som *fuck off, shit* för att nämna några. Men inflödet av engelska ord i slangen är ingen nyhet. I slangordböcker från 1910-talet finner man *missa, jobba, steppa, jumpa* 'hoppa på isstycken', *kicka* 'sparka boll' och *keps*'keps' (eng. *cap*). Och även här finner vi en normaliseringstendens. Den som i dag säger att han *missade* bussen när han skulle åka från *jobbet* till *partyt*, tänker nog inte på att han använder främmande språkods, och han anser nog knappast själv att han talar slang.

Också ur subvarieteter som narkotikaslang letar sig ord in i standardspråket, till exempel *flum, flummig* med ursprunglig betydelse 'narkotikapåverkad' (Molde 1981). I dag finner vi *flum* med försvagad betydelse i sammansättningar som *flumskola* och *flumpedagogik*, ord som ytterligt få i dag torde uppfatta som slang.

Förstöra eller förnya?

Den tabubrytande och ibland avsiktligt chockerande effekt som ett nytt slangord ofta har gör att ordet blir attraktivt för den som vill uttrycka starka känslor och kanske samtidigt opposition mot vuxen världen. Vissa slangord kan därför bli mycket frekventa under en viss tid. Men det betyder inte med nödvändighet att alla de ord som är en landsplåga försvinner hux flux när den ungdomsgeneration där de först uppstod går in i vuxen åldern. Många försvinner visserligen förhållandevis snabbt, men andra lever kvar ganska länge och några få går så småningom upp i allmänspråket, en process som sannolikt

är mycket gammal. Faktiskt kan ju flera ord än vi anar ha betraktats som "fula" när de en gång för länge sedan introducerades i svenskan.

Inte heller konkurreras synonyma ord ut av ett mycket frekvent slangord. De ord som tas upp i allmänspråket bidrar i stället till ökad nyansrikedom och möjligheter till stilistisk variation. Slangen kan då snarare sägas bidra till språkets förnyelse och vitalisering än till dess utarmning. Att förbjuda användningen av ett högfrekvent slangord är vanligen dömt att misslyckas, vilket naturligtvis inte betyder att vi inte skall göra vad vi kan för att hjälpa ungdomar att se att språket erbjuder alternativ. Och – handen på hjärtat – inte vore det väl kul om *ku*/förbjöds? ■

LITTERATUR

- Kotsinas, Ulla-Britt, *En bok om slang*. Norstedts (utkommer hösten 2003).
- Kotsinas, Ulla-Britt (1998), *Norstedts slangordbok*. Norstedts Ordbok.
- Kotsinas, Ulla-Britt (1996), *Stockholmslang. Folkligt språk från 80-tal till 80-tal*. Norstedts.
- Kotsinas, Ulla-Britt (1994), *Vrålbedäriskt*. Norstedts.
- Molde, Bertil (1981), Grus i maskineriet – om slang, vardagsspråk och idiomatiska uttryck. *Språkvård 1981:2*. S. 23–26.
- Molde, Bertil (1983), Finska lånord i svenskan. *Språkvård 1983:4*. S. 29–32.
- Palm, Herman (1910), Hemliga språk i Sverige. *Svenska landsmål*. 1910. S. 57–106.
- Partridge, Eric (1950), *Slang to-day and yesterday*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Uhrström, Wilhelm (1911), *Stockholmska. Slang, vulgarismer och skämtord*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.

Vad kostar dem?

GISELA HÅKANSSON OCH CATRIN NORRBY

Diskussionerna om hur *de*, *dem* och *dom* bör brukas i skrift har länge gått höga. Här presenteras en ny undersökning som visar att utvecklingen kan vara på väg åt oväntat håll. Gisela Håkansson är professor i lingvistik i Lund, och Catrin Norrby är docent i nordiska språk och undervisar i svenska vid Melbourne University.

Redan för mer än ett kvartssekel sedan diskuterades i språkvårdssammanhang huruvida distinktionen mellan de personliga pronomenen *de* och *dem* skulle komma att försvinna också i skriften. Talspraksformen *dom* föreföll vinna allt större insteg i skriftspråket. (För en översikt av debatten se Hallencreutz 1980.) I Svenska Akademiens grammatik (SAG) från 1999 observeras att man i ledigt skriftspråk ibland använder *dom* i stället för *de/dem*. Samtidigt poängterar man att språkvårdare rekommenderar att distinktionen mellan subjeks- och objektsform upprätthålls i skrift.

Nu är det inte bara *dom* som förekom-

mer i stället för *de/dem*. Vi har gjort en undersökning som visar en överanvändning av *dem* där *de* är det grammatiskt korrekta. Intressant nog visar det sig också att det finns en vacklan i bruket vid demonstrativa pronomen som *de här* och *de där*, där formerna *dem här* och *dem där* förekommer. Enligt SAG existerar inte dessa former, eftersom definitiva (demonstrativa) pronomen överhuvudtaget inte böjs i kasus.

I det följande ska vi med utgångspunkt i vårt material diskutera användningen av formerna *de*, *dem* och *dom*. Den vacklan i bruket som vi har observerat diskuteras i ljuset av en möjlig språkförändring där ordföljd och position i satsen spelar en avgörande roll för val av form.

Materialet

Undersökningen baseras på ett lucktest som vi har delat ut till 100 studenter i lingvistik, litteraturvetenskap och logopedi vid Lunds universitet. Dessa studenter kommer från olika delar av Sverige och de har det gemensamt att svenska är deras förstaspråk. De fick veta att de skulle utgöra kontrollgrupp i en undersökning av

Använd språket!

Retorik handlar om hur vi använder språket; för att påverka, övertyga, reflektera, utbyta synpunkter, undvika missförstånd. Samtidigt en konst, ett hantverk, en vetenskap – och en inspirationskälla med rötterna i antikens Grekland.

RetorikMagasinet är ett specialmagasin för och om verklighetens retorik: med analyser, praktiska råd, recensioner, berömda tal, etc. RetorikMagasinet kommer fyra gånger per år och en prenumeration kostar 159:- (företag 250:-).

Prenumeranter får 10-15% rabatt när de handlar skandinavisk retoriklitteratur i vår *Den Retoriska Bokhandeln*.

Ren retorik

Rhetor förlag är Skandinavians enda specialförlag för retorik: böcker, tidskrifter och kunskap.

Ring 042-679 59 eller besök oss på

svenska som andraspråk. Dessutom har vi samlat in ett material från 42 andraspråksinlärare av svenska vid Malmö högskola och University of Melbourne i Australien. Detta material ingår i projektet *Svenska i och utanför Sverige*, som finansieras av Vetenskapsrådet (se <<http://www.ling.lu.se/persons/gisela>>).

Lucktestet är konstruerat som en dialog mellan expedit och kund. Studenterna ska fylla i tomma repliker så att dialogen blir fullständig:

I affären – expedit och kund

Bengt går in på ett stort varuhus. Han ska köpa skor.

Bengt: Ursäkta mig, var ligger skoavdelningen?

Expediten: .....

Bengt: Tack.

Bengt tar rulltrappan upp till skoavdelningen.

Expediten: .....?

Bengt: Ja, jag skulle vilja se på ett par svarta skor.

Expediten: Jaja, det har vi här borta. ....?

Bengt: 43 tror jag.

Expediten: .....?

Bengt: Nja, jag hade nog tänkt mig nåt sportigare.

Expediten: .....?

Bengt: Ja, de var ju snygga. Kan jag få prova dem?

Expediten: .....

Bengt: Mm, ja de här var ju inte så dumma. De känns bra. ....?

Expediten: 799 kronor.

Bengt: .....?

Expediten: Ja, både VISA och Mastercard.

Vi har gått igenom samtliga 142 svar och excerperat alla förekomster av *de*, *dem*, *dom* och *de här/där*, *dem här/där* samt *dom här/där*. Lucktestets innehåll beskriver en vardaglig servicesituation som samtliga studenter kan förväntas vara bekanta med. Det rör sig alltså om återgivning av talspråk, och som påpekas i SAG kan formen *dom* användas i sådana sammanhang. Det vore därför rimligt med en hög frekvens av talspraksformen *dom* i studenternas ifyllda repliker.

Förvånande *dem*

Resultatet visar att talspraksformen *dom* inte dominerar så som man kunde förvänta sig. I stället visar sig variationen vara så mycket större. Inte bara *dom* utan även *de* och *dem* förekommer ibland på ett grammatiskt inkorrekt sätt. Vi vill emellertid poängtera att majoriteten av studenterna använder *de* pronomen som vi diskuterar på ett sätt som är grammatiskt korrekt i skriftspråket. Exempelvis är konstruktionen *Vad kostar de?* den vanligaste (51 exempel) som förslag i den näst sista luckan där Bengt vill veta skopriset.

Det är samtidigt något förvånande att konstruktionen *Vad kostar dem?* används av hela 10 av de 100 svenska studenterna. Dessutom förekommer exempel som *Hur mycket kostar dem?* Att det verkar finnas stor vacklan märks på att 3 studenter strukit över *m:et* i *dem* som i följande exempel: *Vad kostar dem?* Här resulterar korrigeringen visserligen i korrekt bruk, men det vittnar också om tveksamhet i valet av pronomenform.

Det finns också exempel på ändringar som går i riktning mot talspråkighet: *Vad kostar ~~de~~ dom?* Ett sådant bruk är förväntat med tanke på talspraksituationen. Det är därför slående att så få som 8 stu-

denter faktiskt utnyttjar denna talspraksform i formuleringen *Vad/Hur mycket kostar X?* Det innebär att det är fler som föreslår *Vad kostar dem?* än *Vad kostar dom?* Svaren fördelas enligt följande i den svenska studentgruppen:

Vad/Hur mycket kostar X?

<i>de</i>	67
<i>dem</i>	11
<i>dom</i>	8
korrigerat	4
Totalt	90

Ser vi så till de andraspråksinlärare som deltar i undersökningen så förekommer konstruktionen *Vad/Hur mycket kostar X?* sammanlagt 36 gånger. Av dessa används formen *de* 24 gånger, *dem* 12 gånger medan *dom* överhuvudtaget inte utnyttjas. Det är beaktansvärt att inlärarna inte alls använder den talspråkliga formen. Däremot har de samma tendens till vacklan i bruket av *de/dem* som de infödda. Bland inlärarna är tendensen att använda formen *dem* felaktigt dessutom starkare: en tredjedel av förekomsterna bland inlärarna kan jämföras med 12 procent bland de svenska studenterna.

Felaktig användning av *dem* förekommer dessutom inte bara i kontexten *Vad/Hur mycket kostar X?* utan vi finner också exempel från andra avsnitt i lucktestet. *Passar dem?* (infödd student) och *Passar dem bra?* (inlärare) är förslag som angivits i den fjärde luckan, där man ska fylla i en replik åt expediten som passar till den givna uppföljningen *Nja, jag hade nog tänkt mig nåt sportigare*. Det vanligaste förslaget i just denna kontext är emellertid *Vad tycker du om X?* Att osäkerhet råder märks återigen på korrigeringar. Exempelvis har en student ändrat en gramma-

tiskt korrekt struktur så att den blir felaktig: *Vad tycker du om dem?*

Det vanligaste pronomenet i just den här kontexten är dock inte ett personligt pronomen utan ett demonstrativt: *de här/där*, *dom här/där* och *dem här/där*. Också i nästa lucka, där expediten föreslår ett par andra skor, är demonstrativa pronomen helt dominerande. Bland de mest frekventa märks: *Vad sägs om de här?* *De här då?* *Vad tycker du om de här?* Ett grammatiskt korrekt bruk överväger således, men det är iögonenfallande att formen *dem här*, som enligt SAG inte finns i svenskan, faktiskt förekommer 3 gånger i det svenska materialet: *Vad tycks om dem här?* (2) och *Dem här har vi till ett riktigt bra pris* (1). Ser vi på inlärnarnas förslag finner vi att formen *dem här* förekommer 4 gånger: *Tycker du om dem här?* (2), *Passar dig dem här?* och *Har du sett dem här?*

Talspraksformen *dom här/där* förekommer däremot endast bland de infödda studenterna. I de två luckor vi diskuterar här förekommer sammanlagt 107 förslag med demonstrativt pronomen varav åtta är med talspraksformen *dom*.

Av dessa förekommer fem i fullständiga satser som i exemplet *Vad tycker du om dom här?* (Övriga exempel är meningensfragment som *Dom här då?*)

Både infödda och inlärare använder alltså det felaktiga *dem här/där*, medan endast de infödda använder det talspråkliga *dom här/där*:

Systematiska fel

Finns det någon systematik i felanvändningen? En närmare analys visar att positionen i satsen är relevant för vilken form

av pronomenet man använder. I fråga om personliga pronomen förekommer *dem* hos de infödda studenterna enbart i en position efter det finita verbet (*Vad kostar dem?*) – aldrig i början av satsen. Samma mönster gäller för demonstrativa, där *dem här/där* också uppträder i positionen efter verbet. I hela materialet finns endast ett exempel (infödd student) på *dem här/där* i den s.k. fundamentalspositionen, d.v.s. den position som står allra först i påståendemeningar, platsen före det finita verbet. I detta fall rör det sig om ett framflyttat objekt: *Dem här har vi till ett riktigt bra pris*.

Den tolkning som ligger närmast till hands är att studenterna uppfattar positionen efter det finita verbet som en klar objektsposition och därför skriver *dem*. I fall som *Vad kostar dem?* används alltså objektsformen *dem* eftersom pronomenet uppträder på objektsplats trots att det är satsens subjekt. Detta är ett genomgående mönster för den felaktiga användningen, såväl hos infödda som inlärare, vilket illustreras i uppställningen nedan.

Positionen för felaktigt *dem*

Studenter:	felaktigt <i>dem</i>		felaktigt <i>dem här/där</i>	
	före verbet	efter verbet	före verbet	efter verbet
Infödda	0	11	1	2
Inlärare	1	14	0	3
Totalt:	1	25	1	5

Det finns alltså 32 belägg på felaktig användning av *dem* i materialet varav hela 30 uppträder efter det finita verbet. Det har tidigare föreslagits att det är sammanfallet i uttalet av *de/dem* till *dom* som gör

det svårt att skilja mellan subjekts- och objektsform. Men detta kan inte förklara våra resultat för fördelningen av *de/dem*, där positionen spelar en avgörande roll för val av form. Om positionen är väsentlig kan man tänka sig att detta borde slå igenom också för beläggen på talspraksformen *dom*, som då borde förekomma oftare i objektsposition än subjektsposition. Låt oss därför se närmare på fördelningen i materialet.

Positionen för *dom*

Studenter:	<i>dom</i>		<i>dom här/där</i>	
	före verbet	efter verbet	före verbet	efter verbet
Infödda	0	9	0	5
Inlärare	0	0	0	0
Totalt:	0	9	0	5

Som framgår tydligt av uppställningen ovan förekommer den talspråkliga formen *dom* uteslutande efter verbet. Vi har alltså inte en enda förekomst av *dom* i satsens inledning, trots att kontexter av den typen ofta förekommer. Vi har exempelvis *De här kanske blir bra? De här kanske vore något? De här Eccoskorna är bra? De här kanske skulle passa?* och *De kanske är lite mer vad du hade tänkt dig?* De svenska studenter som använder *dom* gör alltså en uppdelning där formen *dom* reserveras för positionen efter det finita verbet.

Det som på ytan ser ut som ett vacklande bruk verkar alltså styras av en systematisk distinktion som språkbrukarna gör mellan olika positioner i satsen. Står något i satsens inledning, d.v.s. före verbet, används formen *de* och aldrig *dem* eller *dom*. Om däremot pronomenet står efter

det finita verbet uppfattas det av vissa språkbrukare som objekt, oberoende av dess funktion, och formen *dem* eller *dom* används. En liknande diskussion om positionens betydelse för valet *de som/dem som/dom som* förs av Platzack (1976). I hans undersökning visade det sig att *dem som* ofta förekom efter huvud verbet.

Våra resultat visar alltså tydligt att det råder variation i fråga om vilken pronomenform som ska användas. Att andelen talspråkligt *dom* är så pass liten kan tyckas märkligt med tanke på att lucktestet återger en talspråkssituation. Det är just den sortens kontext som ofta angetts som möjlig för formen *dom*. Man kan naturligtvis miss-tänka att det faktum att studenterna ska skriva ner replikerna gör att skriftspråkliga regler ändå kommer att

dominera. Dessutom förekommer *de* och *dem* i en av dialogens givna repliker vilket givetvis kan ha påverkat studenterna. Man kan spekulera över vad ett mer skriftspråkligt orienterat test skulle ge för resultat, men det är rimligt att anta att *dom* i alla fall knappast skulle vara vanligare i ett sådant sammanhang.

Talspråkligt *dom* förekommer som sagt inte alls i samma utsträckning i inlärar-grupperna (ett enda exempel som meningsfragment: *Och dom då?*). Det kan eventuellt vara ett tecken på att man helt enkelt inte känner till formen. Bruket av *dom* är numera inte lika vanligt i skrift som det var när debatten fördes för ett kvartssekel sedan. En genomgång av Språkbankens material med dagstidningstext från 1965, 1976, 1987 och 1997 visar att *dom* ökade rejält i frekvens 1976

jämfört med 1965 (se <<http://spraak-data.gu.se>>). Alltsedan dess har formen *dom* emellertid fallit i frekvens. Se tabell!

Framtiden får utvisa hur det går med den traditionella skriftspråksnormens uppdelning mellan subjektformen *de* och objektformen *dem*. Kanske den på sikt ersätts av en mer positionsbaserad uppdelning av *de/dem*? Eller går vi möjligen mot ett generellt *de*, d.v.s. att *dem* försvinner så småningom? ■

Frekvensen för *dom* i dagstidningar

Tidningsmaterial	Antal <i>dom</i>	Totalt antal löpord	Antal <i>dom</i> per miljon löpord
Press 65	23	99 0989	23
Press 76	251	1 156 958	217
DN 87	478	4 132 784	116
Press 97	869	11 900 570	73

Sammanfattningsvis pekar resultatet av undersökningen på flera tendenser:

- *Dom* i skriftspråk har förlorat mark och är inte något naturligt alternativ för våra studenter.
- Ett fastare ordföljdmönster märks med en preferens för objektsform i positionen efter det finita verbet.
- Vi har fått en ökad formrikedom med en ny böjningsform av ett demonstrativt pronomen: *dem här/där*.

LITTERATUR

- Hallencreutz, Katharina (1980), *De-dem-dom* i svenskt elevspråk. I: Larsson, Kent (red.). *Elevsvenska*. S. 84–103.
- Platzack, Christer (1976), Hur *dom* som blir *de/dem* som. I: *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm*. Lund: Studentlitteratur. S. 353–361.
- Svenska Akademiens Grammatik* (SAG) (1999), Band 2. Utgiven av Teleman, U., Hellberg, S. och Andersson, E.

FRÅGOR & SVAR

Namn på skolor

Vi diskuterar stavningen av namn på skolor.

Läser olika skrivregler och blir bara delvis klokare. Vi har skolor vars namn är bildade till *Själavad*, *Hällänget* och *Örnsköld*. Ska dessa skolors namn ha ett s eller ej före *skolan*?

Helén Sahlin

Svar: Det finns inga särskilda regler just för namn på skolor. Man skall i namn på olika inrättningar liksom vid övriga geografiska namn följa vanliga skrivregler. Speciellt namn på skolor bör man vara extra noga med. Det enda som kan få avvika vid geografiska namn är att det regionala språkbruket kan slå igenom i vissa fall. Därför kan man exempelvis i södra Sverige ha gatunamn som *Skomakaregatan* i stället för *Skomakargatan*.

Enligt skrivreglerna skall det alltså heta *Själavadsskolan* och *Örnsköldsskolan*, eftersom förleden här är en sammansättning där det inte finns några hinder att lägga till ett -s.

Om förleden slutar på vokal eller på s eller s+ konsonant blir det annorlunda, t.ex. *Anneroskolan*, *Bergnässkolan*, *Gällkvistskolan*.

Om förleden är ett namn som står i bestämd form, skall man först ta ställning till om man skall följa grundregeln för sammansättningar och ändra namnet till obestämd form som i *Djurgårdsskolan* (till *Djurgården*) eller om man skall behålla den bestämda formen som i *Hällängetsskolan*. Här bör man ta hänsyn till hur andra namn med samma förled ser ut.

Birgitta Lindgren

Ost eller öst

Varför används både *ost* och *öst* när man talar om väderstreck?

Bror Olovsson

Svar: Den gamla nordiska formen är *öst* medan vi har lånat in formen *ost* från tyskan eller nederländskan. Många sjötermer är hämtade just från nederländskan, och *ost* har varit särskilt vanlig i nautiska sammanhang. (Vi har också lånat in *syd* från samma håll, medan *söder* är den gamla nordiska formen.) Båda formerna *öst* och *ost* har använts parallellt åtminstone sedan 1500-talet. I radions och tv:s väderrapporter har man

sedan länge bestämt sig för att använda *ost*, *ostlig* o.s.v. i stället för *öst*, *östlig*. Skälet är att o-varianterna skiljer sig tydligare från vokalen i *väst*, *västlig*. Det är alltså lättare att höra skillnad mellan *ost* och *väst* än mellan *öst* och *väst*, särskilt om mottagningsförhållandena är lite skrala.

Jan Svanlund

Apolitisk och opolitisk

Jag stötte på ordet *apolitisk* i ett sammanhang där betydelsen inte var självklar. Som jag förstär det är *apolitisk* och *opolitisk* inte samma sak.

Anna Månsson

Svar: Förleden *a-* (som i *apolitisk*) eller *an-* (som i *analfabet*) betyder 'som helt saknar något (t.ex. egenskapen som anges av efterleden)'. Det kommer av ett grekiskt negerande prefix. Ibland finns både ett ord bildat med *a-* och ett bildat med *o-*, som i *amoralisk* – *omoralisk*; *anormal* – *onormal*; *apolitisk* – *opolitisk*; *asocial* – *osocial*.

När det gäller *asocial* – *osocial* finns en klar betydelskillnad. Med *asocial* avses 'som bryter mot grundläggande samhällsnormer' och

FRÅGOR & SVAR

det är nästan synonymt med *kriminell*. Med *osocial* menas 'som inte är intresserad av kontakt med andra männi-

Skillnaden mellan *apolitisk* – *opolitisk* kan sägas motsvara skillnaden mellan *amoralisk* – *omoralisk*

skor', nästan synonymt med 'som är enstöring'.

Skillnaden mellan *anormal* – *onormal* är egentligen bara den att *anormal* används i vetenskapliga sammanhang i stället för *onormal*.

Skillnaden mellan *amoralisk* – *omoralisk* är liten men dock skönjbar. Med en *amoralisk* person avses någon som saknar moral, medan en *omoralisk* person är någon som bryter mot allmänna normer för rätt och orätt. Om man kallar någon *amoralisk* innebär det att man inte kan klandra den personens handlande utifrån gängse moralnormer.

Skillnaden mellan *apolitisk* – *opolitisk* kan sägas

motsvara skillnaden mellan *amoralisk* – *omoralisk*. Men den är lite svårare att förklara. En *apolitisk* person står på något sätt utanför politiken. Med *opolitisk* avses ofta partipolitiskt obunden. Det typiska kanske är att man talar om personer som *apolitiska*, medan föreningar, idéer o.d. är *opolitiska*. Men ibland används orden om vartannat.

Ordet *apolitisk* finns med i Svenska Akademiens ordlista utan förklaring sedan den 11 upplagan från 1986, och vi har ett belägg från 1964. Men det kan gott vara äldre.

Birgitta Lindgren

Afrikand eller afrikaan

Vi har tidigare skrivit *afrikander* om boerättlingarna, men jag ser att Nationalencyklopedin använder *afrikaaner* och beskriver *afrikand* som en form som användes förr. Vilken form rekommenderar ni?

Lena Karlsson,
Utrikespolitiska Institutet

Svar: Med *afrikand/afrikaan* avses en vit person som räknar sig som boer och som har språket *afrikaans* som modersmål, ett språk som

har sitt ursprung i nederländska. Hälften av alla som talar afrikaans är dock inte vita.

För formen *afrikaan* talar att den ligger mer i linje med många andra invånarbeteckningar; personbeteckningar på -*and* är över huvud taget ovanliga. Och *afrikaan* är dessutom mer analogt med språkbeteckningen *afrikaans*. Men mot den talar att *afrikaan* är mycket lätt att sammanblanda med *afrikan*, inte minst när folk uttalar det. Av det skälet och med tanke på att det inte är en nationalitetsbeteckning i stil med *svensk* och *sydafrikan*, är det nog bäst att hålla kvar vid *afrikand*. Den formen är fortfarande dessutom klart dominerande i bruket, och t.ex. Sveriges Radios språkvårdare rekommenderar den. Men man kan ju också säga *boer(ättling)*.

Ola Karlsson

Evenemang och event

Jag arbetar med marknadsföring av konferenser m.m. Mina kollegor och jag kan inte enas om ordet *event* och vad vi skall ha i stället.

Vi vill komma bort från *event*, inte bara för att det är *swenglish* utan också för att

FRÅGOR & SVAR

det i vårt tycke uppfattas som något mera festligt. Vi vill inte heller använda ordet *konferens*. Vi fiskar efter ett ord som innefattar allt från konferenser till högtidliga tillfällen, bröllop, kongresser, styrelsemöten, seminarier, presskonferenser, etcetera.

Vad har ni för åsikter om ordet *event*? Kan ordet godkännas för användning på en svensk hemsida? Och hur tror ni att ordet uppfattas av gemene man?

Maristella Kim

Svar: Varför inte *evenemang*?

Det intressanta är att *evenemang* rent språkligt sett kan sägas vara samma ord som *event*. *Event* går tillbaka på det latinska ordet *eventus*, bildat till *evenire* 'hända'. Motsvarande bildning på franska är *événement*. Det har vi lånat in och stavat om till *evenemang*.

Detta tror jag många inser, och troligen tycker många att det verkar lite fäniigt att införa *event* när vi har *evenemang*. Ett annat ord som också brukar fungera bra i sådana här sammanhang är *upplevelse*.

Birgitta Lindgren

SARS eller sars?

Hur skall man skriva kortnamnet på sjukdomen *svår akut respiratorisk sjukdom*? Våra forskare hävdar att man måste skriva det med versaler, eftersom man gör så internationellt, medan TT och övriga medier (förutom Läkartidningen) rekommenderar gemener.

Vi har för närvarande dubbla skrivregler: i vår tidning Smittskydd skriver vi med gemener och på vår hemsida med versaler. Detta är som ni förstår ohållbart i längden.

*Birgitta Brink,
Smittskyddsinstitutet*

Svar: Vi rekommenderar gemener, alltså *sars*. Detsamma gäller det tidigare kortnamnet för samma sjukdom *sal-svår akut luftvägsinfektion*.

När initialförkortningar läses ut som normala ord skrivs de i regel med små bokstäver.

När initialförkortningar läses ut som normala ord och inte bokstav för bokstav (med bokstävernas namn), skrivs de i regel med små bokstäver. Det gäller i synnerhet beteckningar som är mycket etablerade i allmänspråket. *Sars* är en rätt ny beteckning, men det har snabbt blivit ett etablerat uttryck. På samma sätt skrivs *aids*, *damp* och *hiv* med små bokstäver.

Ola Karlsson

Lätthelg

Under pingsthelgen körde min sambo och jag igenom Sandviken. Vi stannade till ett tag i centrum, promenerade förbi det under helgen öppna folkbiblioteket. Där bibliotekets öppettider annonserades förekom ordet *lätthelgdagsaftnar*. Vi frågade boende i Sandviken vad som avsågs med *lätthelg*, men ingen visste. Vi tror att man med *lätthelgdagsaftnar* avser dagar före exempelvis Kristi himmelfärdsdag. Vi tycker ordet kan fylla en lucka i svenska språket, men hur etablerat är ordet egentligen i svenskan?

Bertil Törestad

Svar: Det är faktiskt inget

F R Å G O R & S V A R

nytt ord. I Svenska Akademiens ordbok finns det belagt redan på 1600-talet. Tidigare avsågs en mindre viktig helgdag, t.ex. för något mindre helgon, som då firades med en mindre högtidlighet och inte med en allmän vilodag.

I dag är det här ett viktigt begrepp för folk som arbetar på arbetsplatser där man inte kan stänga på veckoslut och andra helger. Man brukar reglera i avtal vilka dagar det gäller. Särskild kompensations ges för sådana dagar. Det kan vara skärtorsdagen, långfredagen, Kristi himmelfärdsdag och alla helgons dag.

I meddelanden till allmänheten är det nog ändå bäst att direkt tala om vilka dagar det är fråga om.

Birgitta Lindgren

Vad ingår i alfabetet?

Jag undrar om det finns en institution som definierar hur det svenska alfabetet ser ut, och vilken det är i så fall?

När jag gick i skolan lärde vi oss följande alfabet: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z, å, ä, ö* (28 bokstäver), ibland ingick visst även *w*.

Varför ingår egentligen *c, q, x, z* (och *w*) i alfabetet när de egentligen inte fyller någon funktion? *C* uttalas ju som *s* eller *k*, *q* som *k*, *x* som *ks*, *z* som *s* och *w* som *v*.

Lennart Ohrás

Svar: Med alfabet avses uppsättningen av de bokstäver som används i ett visst språk. Av tradition brukar bokstäverna förtecknas i en viss ordning, detta för att underlätta memoreringen av dem (vid t.ex. skriv- och läsundervisning). Att *c, q, w, x, z* tas upp i den alfabetiska uppräkningsordningen förstås att göra med att de förekommer i svensk skrift. Man skulle naturligtvis här kunna ställa frågan varför vissa andra bokstäver, t.ex. *ï* eller *ç*, inte får vara med i den alfabetiska raden, men det handlar nog mest om att dessa bokstäver har ytterst låg frekvens i svenska texter, medan *c, q, w, x, z* har en mycket lång tradition och en förhållandevis hög frekvens i t.ex. egennamn och i (framför allt sentida) importord.

Jag förstår naturligtvis att din fråga inte gäller alfabetet som sådant utan avser varför *c, q, w, x, z* över huvud taget används i svensk skrift, eftersom vi skulle kunna

klara oss utan dem. Svaret är att de har kommit i bruk genom inflytande från andra språk, framför allt genom att vi har importerat mängder av ord från språk i vilka dessa bokstäver används, men även genom att den svenska skriften delvis utvecklades i kontakt med andra språk (t.ex. latin, franska och tyska).

Claes Garlén

En treårs uppföljning

Jag såg den här under rubriken till en rapport: "En treårs retrospektiv uppföljning". Bör det inte vara *treårig?* *Treårsuppföljning* är ju okej, men knappast enbart *treårs*, menar jag.

Bengt Olof Hansson

Svar: Man kan acceptera *treårs* som ett fristående attribut i fall som *en treårs kostnadsuppföljning*, liksom man kan acceptera *ett 40-minuters radioprogram*, för att slippa otympliga, för att inte säga omöjliga, sammansättningar som *en treårskostnadsuppföljning* och *ett 40-minutersradioprogram*. Men sådana attribut är inte idealiska, framför allt för att de inte existerar som egna

FRÅGOR & SVAR

ord, och de duger inte heller vid bestämd form. Man kan inte säga: *den treårs kostnadsuppföljningen, det 40-minuters radioprogrammet.*

I det här fallet, *en treårs retrospektiv uppföljning*, vore det enklare att lösa problemet genom att i stället säga *en retrospektiv treårsuppföljning*. En annan sak är att det

En annan sak är att det är svårt att förstå varför man behöver säga *retrospektiv uppföljning*.

är svårt att förstå varför man behöver säga *retrospektiv uppföljning*.

Birgitta Lindgren

Opersonligt kort

På baksidan av Stockholms Lokaltrafiks månadsmärke står angivet följande text: "Kortet är opersonligt och gäller för resa enligt SL:s taxebestämmelser."

Är ordet *opersonlig* korrekt

i detta sammanhang? Borde det inte stå *ej personlig*?

Peder Norling, Täby

Svar: De vanligaste betydelse av *opersonlig* är numera 'som inte visar djupare känslor' och 'som inte är originell'. Dessa båda betydelser motsvarar också två olika betydelser hos *personlig*. Men en av de äldsta betydelserna hos *opersonlig* är 'som inte är knuten till eller förbunden med en viss person'. Den betydelsen är inte så vanlig längre, men den är förstas fullt regelbunden och en negering av *personlig* i betydelsen 'som avser eller tillhör en viss person'. Att *opersonlig* har flera olika betydelser är inte konstigare än att *personlig* har det. Därför måste det godtas att man säger att ett kort är opersonligt.

Jan Svanlund

Gammalstavning

Jag skriver just ett förord till en utgåva av Pettersson-Bergers artiklar om sina fjällvandringar. En del av dessa är skrivna före 1906, och därför har vi gjort en mindre ändring i stavningen, bl.a. är *hafver*

ändrat till *haver*. Finns det någon benämning på den äldre stavningen?

Orwar Eriksson

Svar: Man brukar säga *gammalstavning* om den stavning som gällde före 1906. När man i dag trycker om sådana texter brukar man göra just som du gjort. Stavningen moderniseras, men verbformerna får oftast stå kvar oförändrade. Man

Stavningen moderniseras, men verbformerna får oftast stå kvar oförändrade.

ändrar alltså *hvad* och *af* till *vad* och *av*, men *hafver* och *blifver* ändras inte till *har* och *blir* utan till *haver* och *bliver*; och man behåller de plurala verbformerna som *vi ligga* och *de sutto*.

Birgitta Lindgren

Titta också gärna i *Frågelådan* på vår webbplats <www.spraknamnden.se>.

Kampen om skånskan

GÖRAN HALLBERG

Språk eller dialekt kan vara en politiskt mycket laddad fråga. I Skåne försöker missnöjespartier och starka regionala intressen etablera "skånskan" som eget språk. Ett uppriktigt folkligt intresse för Skånes dialekter kommer i kläm, liksom den språkvetenskapliga forskningen. Göran Hallberg är docent och chef för Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.

Nordiska dialekter har systematiskt insamlats, beskrivits, avkastat ordböcker och avhandlingar i snart 150 år. Men vi tycks fortfarande inte ha någon konsensus om vad som är *dialekt*, minst av allt i det allmänna medvetandet i dagens samhälle. En definition återges i den aktuella utredningen *Mål i mun. Betänkande av kommittén för svenska språket* (SOU 2002:27 s. 173): "En dialekt kan definieras som en språkvarietet som talas inom ett geografiskt begränsat område

och som skiljer sig både från standard-språket och angränsande dialekter." På nästa sida definieras *sociolekt*, språkets sociala variation, som "social dialekt, dvs. en språkart som är utmärkande för en viss social grupp", relaterat till t.ex. ålder, kön och socioekonomisk ställning.

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL) får numera en ström av e-postbrev, besök eller telefonsamtal i ungefär följande ärende:

Hej! Jag heter Matilda och jag håller på med ett miniforskningsarbete i svenska. Jag har valt att skriva om dialekter. Därför hoppas jag att du kan svara på några frågor: Hur har dialekterna uppkommit? Varför finns det olika dialekter? Hur många dialekter finns det? Vad är en dialekt? Vad har dialekterna för betydelse för svenska språket? När uppkom dialekterna? Jag skulle bli mycket tacksam om du ville svara på frågorna eller vidarebefordra dem till någon som kan. – Med vänlig hälsning, Matilda.

Eftersom frågorna så ofta är nästan identiska brukar vi kopiera ett slags standard-svar:

Svar på dina frågor finns i handboken *Svenska dialekter* av Bengt Pamp 1978. Korta översikter finns i artiklarna *Sverige. Dialekter* respektive *Skåne. Dialekter* etc. i Nationalencyklopedin, och i *Språk och dialekter* i Atlas över Skåne, som ingår i serien Sveriges Nationalatlas.

Enligt Pamp (*Skånskan och makterna* i boken *Språkets makt* 1990, redigerad av språkprofessorerna Birger Bergh och Ulf Teleman) är *skånska* "de dialekter som talas inom landskapet Skånes gränser", och *dialekt* "en regionalt utvecklad variant av det nordiska urspråk som talades nägorlunda likformigt över hela Norden fram till ungefär vikingatidens slut".

Skånska, småländska osv. är samlade termer för alla de varianter, som talas eller har talats inom ett landskaps gränser och som för en viss tidsperiod kan geografiskt avgränsas och läggas ut på en dialektgeografisk karta. Det har aldrig funnits någon klart avgränsad och väl definierad skånska, eftersom dialektala skillnader hos ljud, ljudgrupper, ord, ordbetydelse och ordbildning, meningsbyggnad och accentuering, dvs. varianter på språkets olika nivåer, inte följer de jämförelsevis unga nationaltalspråkens gränser, inte heller de gamla riks-, landskaps- och häradsgränserna.

Riks(tal)språken svenska och danska, talade av breda lager av befolkningen, är

jämförelsevis unga, medan dialekter har funnits och kommer att finnas så länge människan talar ett språk. Ständigt uppstår nya dialektdrag, och gamla dör ut. Frågor som "Hur många dialekter finns det?" är omöjliga att besvara. Dialekt är inget djupfryst, oföränderligt språkbruk inom ett stabilt och välavgränsat område, inte heller någon sämre variant av rikstalspråket. Tvärtom har rikstalspråket sina rötter i de dialekter som sedan länge har talats i bygderna kring jämförelsevis sent etablerade rikscentrum, t.ex. Stockholm i Sverige och Köpenhamn i Danmark. Gammalt försvinner och nytt tillkommer, i ett ständigt flöde. **Språket lever!** – Bästa hälsningar, Göran Hallberg.

Det har aldrig
funnits någon
klart avgränsad
och väl definierad
skånska.

Av diplomatiska skäl inleds min artikel *Dialekter* under huvuduppslaget *Skåne* i Nationalencyklopedin med orden: "Skånemål brukar räknas till sydsvenska mål, men ef-

tersom landskapet blev svenskt först 1658 bör man snarare kalla dem *östdanska mål* med sydsvenska inslag." Av det följande framgår, varför en sådan diplomati idag är nödvändig.

Sedan länge finns det på båda sidor av Öresund förespråkare för "det skånska språkets" upphöjelse till allskånskt regionalt tal- och skriftspråk. Tillkomsten av Skåne län och Öresundsbron gav den språkpolitiken ny luft under vingarna. Argumentationen är inte sällan sakligt grumlig och dessvärre förknippad med komplicerade politisk-ideologiska särintressen. För att få "skånskan" erkänd som minoritetsspråk vill man slippa hålla isär

begrepp som *språk* och *dialekt*, *talspråk* och *skriftspråk*, *regionalt standardspråk* och *riks- eller nationalspråk*. Man vill restaurera "det skånska språket" utan att ha klart för sig vad som krävs för det mödosamma arbetet att systematiskt bygga upp och etablera ett sådant "språk" på ett tillförlitligt grundmaterial.

Arkivmaterial

Ett sådant grundmaterial föreligger hos Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, som ju har samhällets uppdrag att på vetenskaplig grund insamla, bevara, bearbeta, publicera och tillhandahålla kunskap om den del av vårt gemensamma kulturarv som dialekterna utgör. Uppdraget innebär hjälp åt alla som söker råd och vill ta del av arkivsamlingarna. Ett enkelt praktikexempel ur vardagslivet är den i Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 2001 publicerade och kommenterade ordlistan *Dialektord och uttryck från Kastberga. Västra Sallerups socken, Harjagers härad*, som bygger på en mellanskånsk lantbrukares ordsamlande under 1990-talet, de sista åren av hans liv.

Mot sådana lät vara ofta amatöristiska men seriösa strävanden uppträder en flora av kommersiella och politiska intressen, som inte förmår ge sig tid och eftertanke nog att ta hänsyn till arkivens material, utan i stället förlitar sig på gottköpsuppgifter och publikfriande ytligheter. Låt oss ta ett banalt exempel. En augustimorgon 1982 kunde man på Skånemejeriers mjölkförpackning läsa följande text:

Varje landskap i Sverige har sin speciella dialekt. Den kan variera mycket även inom landskapet. Eftersom Skåne tillhörde Danmark fram till 1658, har de skånska dialekterna utvecklats ur danskan. Skån-

skan har därför flera typiska särdrag som till exempel annan stavelselängd, betoning och satsmelodi än rikssvenskan (den svenska som lärs ut i skolan och ofta används i officiella sammanhang). Dessutom har skånskan många "egna" ord. Här är några exempel: PANTOFFLA, PANTOLLA, PÅROR = potatis, RULLEBÖR = skottkärra, ASA = släpa, GLATTATA = halka, GLYTTIG = barnslig, naiv, HIALÖS = otålig, jäktad, HOUSSA = strumpa, HIVA = lyfta, LASIG = trasig, HYLLE = fläder, LE = elak, LI = tycka om, NÄLLAD = bränd av nässlor, otålig, RABBEMOS = rotmos, TETAS = retas, TRADIG = långtråkig.

Det har aldrig existerat någon enhetlig, klart avgränsad landskapsdialekt "skånska". Skånska dialekter har omöjligen utvecklats ur "danskan". På vad sätt har "skånskan" som särdrag annan stavelselängd än rikssvenskan? Av de 18 exempelorden som påstås vara "egna" för "skånskan" är det bara ett, *pantoffla*, som verifierar utsagan och då bara i Sydvästskåne (se Natan Lindqvists karta från 1930-talets mitt). Slangordet *pantolla* är inte dialektalt förankrat. De andra orden uppträder i flera sydsvenska landskap, några med större spridning än så. Ingen skånsk dialekt har uttalsformen *-ig* som adjektivändelse, inte heller normalt riksspråksuttal, där *-g* bortfaller. En dialektalande skåning säger fortfarande *glytted, lased, traded*. Ordet *hosa*, uttalat och ibland också skrivet *håsa*, uttalas i delar av Sydskåne med kort, runt *o*-ljud, *hossa*, men något "houssa" finns inte, inte ens i malmöitiskt stadsmål med många sekundärdiftonger. Skånemejerier hade anlitat en reklambyrå, som i sin tur sade sig ha anlitat "en språkexpert". Det visade sig

vara Åke Ohlmarks *Skånsk-svenskt dialektlexikon* 1981, som i underhållningssyfte blandar ihop tal- och skriftspråk, dialektord med studentslang, litterärt gods och vardagliga riksspråksuttryck. Ytterst litet av innehållet överensstämmer med genuin skånska. Det är detta "skånska" dialektlexikon man vanligen finner i folk- och skolbibliotekens hyllor.

Anakronistiska argument

Det finns organisationer med företrädare som är beredda att satsa tid och resurser på en restaurering av ett förment tidigare existerande språk "skånska", så t.ex. i Skånska Akademien, som 1995 utgav *Skånsk-svensk-dansk ordbok från A! till Örrk!*. Förordet avfärdar Ohlmarks lexikon som "ett mischmasch av genuina skånska ord, slang ... och egna påfund". Mycket är dock övertaget från Ohlmarks, inte bara titelns dialektuttryck. Den språkliga kvalitén speglas i företalets ord: "Ett par förträffliga nybildningar, som visar att skånskan fortfarande lever ett friskt liv, har också förtecknats, nämligen **dö/streg** (dead-line) och **kanevann** (vattenplaning(svatten))."

Texten *The Scanian Language* har samma upphovsmän, men den är producerad av Stiftelsen Skånsk Framtid, grundad 1989, med eget opinionsinstitut, Scanian Regional Institute. Texten är en partsinlägg om knappt fyra sidor, utlagd på Internet, en engelsk version av artikeln *Det skånska språket* i Nordvästra Skånes tidningar den 28 maj 2000. Där hävdas att "Från början är språk och dialekt samma sak." – "Om man kallar ett folkmål för

språk eller dialekt är en definitionsfråga. En dialekt som talas och kodifieras i en stat får status som språk." – "Skåne har under långa perioder varit ett självständigt rike och hade förstås då ett eget språk: skånska. Detta språk fortlevde, när Skåneland under 800-talet införlivades med det danska riket."

Anakronistiskt argumenteras för att Skånelagen som äldst av alla danska lagar under en period gällde för hela det danska riket, varför det skånska språket hade ett stort inflytande på utformningen av det danska skriftspråket. Att ödanskan hade svårt att hävda sig mot skånskan skulle

Skåne län och
Öresundsbron
gav språkpolitiken
luft under
vingarna.

också framgå av att 1524 års översättning av Nya testamentet var ett verk av en jyllänning och två skåningar. – Man skiljer följaktligen inte mellan talspråk och skriftspråk. Man frågar sig inte hur en tidigmedeltida eller en reforma-

tionstida skrift med få påvisbara dialektala inslag skulle ha kunnat färga av sig dialektalt på den icke läs- och skrivkunniga allmogens talspråksbruk i andra delar av danaväldet.

Så följer en språklig beviskedja för att "Skånska språket har en egen fraseologi, egna särord och nybildningar, egna ljudutvecklingar, egen intonation och delvis egen grammatik och formlära som skiljer det från danska och svenska". Resonemanget är en parallell till texten på Skånemejeriers mjölkförpackning. Argumenteringen är grumlig, delvis direkt felaktig och tar ingen hänsyn till att mycket av det

sagda gäller vilket folkmål som helst, inte bara skånska.

Logiska kullerbyttor saknas inte: "Skånska språket splittrades tidigt i dialekter, eftersom skriftliga uppteckningar motarbetades under den svenska överhögheten...". Dialektsplittringen i Skåne skulle alltså ha skett efter 1658? I själva verket knäsatte grundläggande drag i sydsandinaviska dialekter, däribland skånska, redan före och under vikingatid och tidig medeltid. Gamla dialektdrag har sedan dess försvunnit och nya tillkommit, utan att detta har något samband med national- eller regionalspråk.

Minoritetsspråk?

Slutklämmen är att "skånskan måste erkännas som ett minoritetsspråk". Just i minoritetsspråksfrågan användes texten som partsinlägga. Den 29 juli 1999 fick jag från en skånsk riksdagsman följande e-postbrev i ämnet "Skånska språkets ställning":

Inför riksdagens behandling av prop. 1998/99:143 Nationella minoriteter i Sverige har Stiftelsen Skånsk framtid hänvänt sig till de skånska riksdagsledamöterna för att uppmärksamma oss på att "vårt historiska språk har utvecklats inom ramen för danskt språkområde och kan aldrig bli en svensk dialekt, vilket man hävdar i den utredning som ligger till grund för ... proposition(en) ...". Motionstiden löper till den 17 september. Min fråga är: Finns det enligt arkivets uppfattning anledning att i en motion uppmärksamma det skånska språkets ställning? Stiftelsen anför att Europarådets språkavtal "Charter on Re-

gional or Minority Languages" från 1992 på något sätt skulle indikera att även regionala språk bör bli föremål för lagskydd.

Mitt svar den 3 augusti löd:

Som chef för Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund med drygt trettio års yrkeserfarenhet av fr.a. sydsvensk språk- och kulturhistoria, med speciell inriktning på dialektologi och namnforskning, kan jag endast konstatera, att det enligt vår (språkforskarnas, däribland danska och svenska dialektologers) mening inte finns skäl att blanda ihop det som vi kallar "skånska" eller "dialekt" med nationella minoriteter. Det har nämligen aldrig funnits ett avgränsat och definierat skånskt nationalspråk, lika litet som någon skånsk "nation". Den föreställning om detta som hävdas av Stiftelsen Skånsk framtid bygger på en helt

medveten annorlunda tolkning av begreppen "språk" och "nation" än den allmänt vedertagna.

Däremot har det givetvis funnits dialektgeografiskt iakttagbara språkliga skillnader i alla tider. Så länge språk har talats av människor har det också funnits dialektala skillnader, men gränserna har ständigt varit flytande, kors och tvärs genom kulturgemenskaperna, med skillnader mellan gammal och ung, man och kvinna, rik och fattig, mäktig och maktlös, bofast och rörlig osv.

Dialekterna innehåller både ungsnitt, novationer, och urgamla bevarade rester, reliker. De fanns där långt före något Danmark eller Sverige, långt innan de nationalstater vi idag tillhör kom att få fas-

Skånska dialekter
har omöjligt
utvecklats ur
danskan.

ta centralpunkter med ett framväxande socialt dominerande tal- och skriftspråk, som kom att färga gemene mans språkbruk.

Allmogen talade alls inte "danska" i Skåne åren före 1658, lika lite som man talade "svenska" i Skåne efter 1658! Men individerna i Skåne var självklart danskar i statsrättslig mening kring 1600 och dito svenskar kring 1700. Det är ju först nu på 1900-talet som vi kan konstatera hur befolkningens ökade rörlighet i vardagslivet och ändrade familje-, yrkes- och utbildningsförhållanden radikalt påverkar bl.a. våra dialekter till en grad av språklig nivellering, som vi ibland tolkar som dialekternas död.

Språkutvecklingen kan aldrig frysas fast till en ögonblicksbild. När vi talar om "skånska", "göingska", "osbymål" eller vad det nu är, så rör det sig inte om etablerade språkliga enheter, vedertagna som t.ex. de konstruerade men överenskomna häradstrakterna. Och nationalspråk är det då rakt inte frågan om.

Den 2 december 1999 fastställde riksdagen att samer, sverigefinnar, torpedalingar, romer och judar utgör nationella minoriteter och att deras språk samiska, finska, meänkieli, romani chib och jiddisch har status av minoritetsspråk. I minoritetsspråkskonventionen angavs uttryckligen att dialekter inte omfattas av konventionens bestämmelser.

Kampanjer

Beslutet föregicks av kampanjer från olika skånska organisationers sida. Så fick Minoritetsspråkskommittén en skrivelse

"Om det historiska skånska språket" i januari 1996 med argument i huvudsak enligt ovan relaterade tidningsartikel och under åberopande av *Skånsk-svensk-dansk ordbok*. Man konstaterar att "Det är också ytterst tveksamt om det är en fråga som kan avgöras enbart på vetenskapliga grunder. Här rör det sig om känslomässiga faktorer ...". Därmed menar man sig slipa undan den besvärliga sakfrågan om "det skånska språket". Att "en ökad kunskap om det historiska språket är nödvändig för att den regionala identitetskänslan skall bli tydligare" är ovedersägligt. Slutorden lyder: "Som ett led i denna utveckling är fastläggandet av det historiska skånska språkets existens viktigt. Denna skrivelse gäller kravet att småspråksutredningen genomförs så att det historiska skånska språket blir godkänt av en relevant kommitté och gives möjlighet att bli delaktigt i EU:s språkutvecklingsprojekt."

Under rubriken "Skånskan bör ses som ett språk" i Skånska Dagbladet den 13 april 1999 vill man göra frågan om det skånska språket till ett EU-ärende, eftersom den svenska regeringens anses svika Europarådets småspråkskonvention från 1992. Att t.ex. gotländska, dalmål, göteborgska är dialekter är "helt fel". Flera språkexperter påstås säga att "skånska" är ett eget folksmål – ett "språk". På frågan vilka dessa språkexperter är svaras att de sitter i Skånska Akademien. Slutreplik lyder: "Vi har lagt alla våra argument och statens motargument på internet".

Kampanjen fortsatte inför Språkåret 2001. Den 21 februari 2001 distribueras

Allmogen
talade inte
danska i Skåne
före 1658.

des texten *Sverige. Småspråken och de kulturella mänskliga rättigheterna. Bakgrund och krav med det skånska språket som intresseområde. Skrivelse utarbetad med anledning av det europeiska språkåret 2001*, distribuerad bl.a. till Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund med anmodan "att stödja vår strävan i Sverige att skapa förutsättningar för vårt regionala skånska språks erkännande och överlevnad". I missivet sägs att "Vår förhoppning var att de regionala språken skulle ges utrymme vid öppningen av språkåret i Lund den 18–20 februari detta år. Speciellt hade det varit lämpligt att situationen för vårt eget regionala språk – skånskan – hade belysts. Så skedde inte. Statsspråken och de få officiellt erkända minoritetsspråken fick dominera."

Skrivelsen utgavs samtidigt på engelska, *SWE-DEN. Lesser Used Languages and Cultural Human Rights. Background and demands with the Scandinavian Language as a special concern* med förklaring

"This PM is prepared for the EU 'Year of the Languages' 2001", på tyska, *Schweden. Minderheitensprachen und die kulturellen Menschenrechte. Hintergrund und Bedingungen mit der schonischen Sprache als Beispiel*, och på ryska. Texterna finns även på Internet. I språkfrågan refereras till nätversionen av "Den språkvetenskapliga bakgrunden för detta Skånelandspråk".

Missnöjespartier

Dessa språkpolitiska strävanden kan givetvis inte ses isolerade från dagsaktuella regionalpolitiska frågor. Fler intressen än de här nämnda har språkfrågan på entre-

prenad. Valåret 2002 stod politiska missnöjespartier i kö för att få gehör för sina åsikter, fler än tidigare. Det fanns många villiga strängar att spela på. Under året återgav sydsvensk dagspress flitigt intervjuer, insändare och notiser som kretsade kring skånemälens ställning, behovet av en skånsk nationalhymn och liknande ämnen. Insändaren "Krav på EU-stöd till skånskan" i Sydsvenska Dagbladet den 15 januari förmedlar budskapet att Region Skåne har bekostat den bakgrundstext som man stöder sig på för att få skånskan klassad som ett regionalt språk. Frågan om en skånsk nationalhymn och den skånska regionstyrelsens avslag gav upphov till en ström av insändare, likaså frågan om fortsatt eller avbrutet försök med särskild regionalförvaltning.

Debatten om "det skånska språket" blev ett populistiskt slagträ i den kollektiva hetsjakt som bedrivs t.ex. av Foreningen Skånsk Framtid västansunds. Man kan

fråga sig vem som utnyttjar vem för sina syften, vem som egentligen i längden vinner eller förlorar på alla överdrifter och övertramp. På sina håll var stämningarna och formuleringarna ibland så hänfullt hätska att tanken gick till bokbålen utanför Berlinoperan i maj 1933. En del insändare kastade en hotfull skugga över en i grund och botten angelägen strävan att värna om och vidmakthålla det språkliga skånska kulturarvet. För en bild av debattnivån hänvisas till Foreningen Skånsk Framtids rabiata personliga angrepp på förre chefen för Dialekt- och ortnamnsarkivet, dialektologen och ortnamnsfors-

Skånskan blev ett populistiskt slagträ i en kollektiv hetsjakt.

karen Bengt Pamp och hans bok *Ortnamn i Skåne* 1983, kring de skånska ortnamnens former i tal och skrift (i föreningens organ *Skånsk Framtid* nr 16 1996). Bengt Pamp var genom sin egen forskning väl insatt i den språkliga försvenskningens förlopp, till skillnad från angriparen.

Vart tar då skånemålen vägen i detta brusande hav av disparata intressen? Hur bör Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund som offentlig institution förhålla sig för att med hedern i behåll balansera ut det ovederhäftiga till förmån för det tillförlitliga? Det är längesedan man insåg att dialekt är vida mer än bondkomik, att dialekt är både omistligt kulturarv och levande och föränderlig vardagsrealitet, som angår oss alla, och som i samhällets intresse fortsatt bör kontinuerligt bevakas, dokumenteras, beskrivas och tillhandahållas.

Men det är först nu, på tröskeln till det globala informationssamhället, med Europaunionens regionaltänkande och ifrågasättandet av nationalstaten, som inte bara språken, utan också dialekterna vässas till vapen.

Myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet har ålagts ett samhällsuppdrag som innebär ett kontinuerligt kulturarvsansvar. Det finns all anledning för såväl Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund som för systerarkiven i Göteborg, Umeå och Uppsala att fundera över detta ständigt ökande externa behov av vår kompetens och samlade dokumentation, när samhällsmedborgarnas krav på våra insatser i kampen om "det skånska språket" (och motsvarande) ställs på sin spets.

"Skånskan" är för närvarande hotad, i flera avseenden. ■

Svenskan och svenskheten

LEIGH OAKES

Debatten om svensk språkpolitik och utredningen *Mål i mun* borde ses i ett bredare sammanhang. Håller svenskarna på att ändra inställning till förhållandet mellan språk och nation? Ja, svarar Leigh Oakes, universitetslektor vid Queen Mary, University of London, som jämfört språk och nationell identitet i Frankrike och Sverige. Svenska gymnasister visar sig i hans undersökning vara lika språkpatristiska som franska.

Sverige brukar ofta anföras som ett exempel på de språkliga effekterna av globaliseringen. Det stora genomslaget för engelska inom vissa områden har fått många iakttagare att påpeka att detta språk blivit ett andraspråk, d.v.s. ett språk som svenskarna behöver för att klara av en

del uppgifter i vardagen. Andra har till och med förutspått ett regelrätt språkbyte från svenska till engelska. Men när internationalisering övergår till globalisering förskjuts tyngdpunkten från ökade kontakter mellan stater till ett starkt tryck i riktning mot homogenitet, och som en reaktion kan då paradoxalt nog en strävan efter kulturell heterogenitet iakttas på många ställen runt om i världen. Ekonomiska globaliseringsteorier har underskattat betydelsen av identitetsfrågorna. Man kan se en tendens till nationella återuppvaknanden, t.ex. i Sverige. Det har i sin tur betydelse för hur svenskarna uppfattar sitt språk (Oakes 2003).

Efter andra världskriget spred sig idén att svenskarna saknade nationalkänsla; att de snarast gav uttryck för en "negativ" eller "omvänd" nationalism blev en utbredd föreställning som kan höras än i dag. Där-

med blev också det svenska språkets symboliska roll starkt reducerad. Bara till för några år sedan lyste språket med sin frånvaro i svensk kulturpolitik. Ännu har inte Kulturdepartementet fört upp språket på listan över sina särskilda ansvarsområden på samma sätt som t.ex. konst, film, dans, musik, kulturarv, arkitektur och formgivning eller medier.

Men det fanns en viss tvetydighet i nedtoningen av den svenska nationalismen. Sverige uppvisade ett nytt slags nationalism, med modernismen som ideologisk utgångspunkt. För språkets del innebar modernitet för svenskarna att tala engelska. Trots en kortlivad oro för *svengelska* på 1960-talet har hållningen till engelskan på det hela taget varit mycket gynnsam. Svenskarna har använt sina goda engelskkunskaper som ett inslag i uppbygget av en positiv svensk identitet. Engelskan befinner sig på många sätt fortfarande högst upp i språkhierarkin i Sverige. Men kanske håller läget nu på att förändras.

Nationellt återuppvaknande

Språkvårds läsare är säkert bekanta med hur man i officiella och akademiska sammanhang försöker stärka svenskans ställning i Sverige, i EU och i internationella sammanhang. Exempelvis föreslog Kommittén för svenska språket i sin utredning *Mål i mun* (SOU 2002:27) en ny svensk språklag (s. 35). Den första paragrafen lyder "Det svenska språket är huvudspråk i Sverige och landets officiella språk i inter-

nationella sammanhang." Sker en liknande omsvängning på gräsrotsnivå?

I en undersökning av språk och nationell identitet bland gymnasister i Sverige (234 personer) och Frankrike (187 personer) kunde jag visa att de svenska gymnasisterna företedde en stark nationell och språklig medvetenhet (Oakes 2001). I många fall var dessa resultat till och med mer påtagliga än i Frankrike. Det kan förvåna, eftersom Frankrike ofta anförs som det typiska exemplet på ett starkt samband mellan språk och nationell identitet. Gymnasisterna fick exempelvis svara på frågan "Hur mycket känner du dig som svensk/fransman?". De svenska gymnasisterna uttryckte en betydligt starkare nationalkänsla än sina franska likar. På en skala från 1 till 5 noterade de i genomsnitt 1,5 jämfört med 2,3 i Frankrike (skalan är sådan att ett starkare instämmande ger lägre siffra: 1 = väldigt mycket, 2 = mycket, 3 = ganska mycket, 4 = lite grann, 5 = inte alls). Skillnaden är statistiskt säkerställd. Gymnasisterna skulle också ta ställning till påståendet "Jag är stolt över att vara svensk/fransman". Här nådde de svenska gymnasisterna på samma sätt ett högre resultat än de franska: i genomsnitt 1,6 jämfört med 2,4 (1 = helt överens, 2 = delvis överens, 3 = osäker, 4 = inte särskilt överens, 5 = inte alls överens); också denna skillnad är statistiskt signifikant.

För att undersöka styrkan i den språkliga medvetenheten lät jag vidare gymnasisterna förhålla sig till påståendet "Franska/svenska är ett vackert språk". Empiriska undersökningar har visat att sådana

Modernitet
innebar för
svenskarna att
tala engelska.

värderingar av språk "inte så mycket åter- speglar inneboende estetiska och språkliga egenskaper som den status och prestige som *konventionellt* förknippas med språken i en viss språkgemenskap" (Giles & Coupland 1991:37–38). Här fanns ingen skillnad mellan svenska och franska gymnasister (1,9 i genomsnitt i båda fallen). Inte desto mindre är resultatet anmärkningsvärt eftersom det visar att språk inte är oviktigt för svensk identitet. Mer än så, när gymnasterna ombads att ta ställning till ett annat påstående, "Svenska/franska språket ingår i det svenska/franska kulturarvet", visade det sig att de svenska gymnasterna återigen instämde i högre grad än sina franska motsvarigheter: 1,4 i genomsnitt jämfört med 1,7, en statistiskt signifikant skillnad. Hur ska de svenska resultaten förklaras?

För det första kan Sverige för all del ha tonat ned sin nationella identitet från och med 1930-talet, men en ny sorts nationalism har utvecklats i linje med socialdemokratisk ideologi: Sverige har sett sig själv som världssamvete och ett mönster för andra länder att ta efter. Med andra ord, Sverige var inte mindre nationalistiskt, det bara uttryckte sin nationella identitet på annat sätt. Inom ramen för en sådan identitet kan språket beskrivas som "en icke fladdrande fana" (Billig 1995:40–41), d.v.s. en icke iögonfallande symbol som ändå dagligen påminner om den nationella identiteten.

En andra mer spekulativ tolkning utgår från de ekonomiska problem som

Sverige, i likhet med många andra västländer, drabbades av på 1980-talet. Den svenska modellen gick in i en kris. Sökandet efter nya vägar för att finna en positiv svensk identitet fick svenskarna att blicka bakåt, särskilt mot 1800-talets bild av den svenska nationen. Man skulle kunna tala om en nationell pånyttfödelse. Ofta visar den sig som ett nyvaknat intresse för svensk historia och kultur. Exempelvis fann Ehn m.fl. (1993) att det kom fler publikationer om svensk kultur under 1980-talet än under hela 1900-talet dessförinnan. Detta intresse har stått sig; det framgår t.ex. av den ihållande framgången för Herman Lindqvists böcker om svensk historia och svenskt kynne. En följd är att språket blir en mer allmänt erkänd symbol

för svensk identitet.

Detta är allmänna iakttagelser. Till dem kan fogas belägg för att svenskan också ses som allt viktigare i de speciella sammanhang där den svenska identiteten byggs upp: det nationella, det europeiska och den globala.

Nationellt

I ett nationellt sammanhang konstrueras den svenska identiteten i motsättning till infödda eller invandrade minoriteters identitet. Visserligen ställde sig de svenska gymnasterna avvisande till påståendet "Den svenska skolan bör inte ta ansvar för hemspråksundervisning" (3,7 i genomsnitt på den femgradiga skalan). Men negativa attityder blev synliga vid särskilda minoritetsspråk. Exempelvis höll de

Svenska
gymnasterna
anser att språket
är viktigt för
kulturarvet.

svenska gymnasisterna i allmänhet inte med om påståendet "Samiska är ett vackert språk" (3,3 i genomsnitt). Resultatet kan sägas tyda på att samerna har en viktig roll som negativt betraktade "andra" i uppbygget av en svensk identitet. Ungefär detsamma var resultatet för arabiskan, som användes i undersökningen som exempel på invandrarspråk: de svenska gymnasisterna hade en relativt bestämd uppfattning om att arabiska inte var ett vackert språk (3,8 i genomsnitt).

Dessa resultat antyder att den mångkulturella ideologi som förespråkas officiellt (t.ex. införandet av hemspråksundervisning för minoriteter 1977) inte har trängt ned på gräsrotsnivå. I ett land där en nationell retorik har hållits tillbaka sedan 1930-talet erbjuder språket ett medel att diskriminera "den andra" som är mer politiskt korrekt än ras eller hudfärg. Ett exempel är föreställningen om Rinkebysvenska och dess påstått negativa effekter på standardsvenska. Gymnasisterna fick ta ställning till påståendet "Svenska språket påverkas negativt av att det finns många som har svenska som andra språk". Vid en första anblick kan det tyckas som om påståendet avvisades: 3,1 i genomsnitt. Vid en närmare granskning visade det sig dock att just Stockholmsgymnasister höll med om att svenskan påverkades negativt av det faktum att många talade den som andraspråk (2,9 i genomsnitt, i motsats till 3,5 i Kiruna och Malmberget, de två andra städer där uppgifterna samlades in; skillnaden är statis-

tiskt säkerställd). Skillnaden kan måhända förklaras av att det rör sig om två olika typer av minoritetsspråk: invandrarspråk i Stockholm och inhemska minoritetsspråk i norra Sverige. Vissa undersökningsresultat tyder alltså på att språk används som en politiskt korrekt sätt att skilja mellan etniska svenskar och icke-svenskar. Men det måste betonas att det gäller i förhållande till invandrare, inte regionala minoriteter. Utifrån detta resultat kan vi förstå den diskussion som förekommit om kunskaper i svenska som villkor för svenskt medborgarskap.

Europeiskt

En del av mina resultat tyder också på att svenskan blir viktigare för den svenska identiteten i europeiska sammanhang.

Som väntat ställde sig de svenska gymnasisterna positiva till förslaget "Engelska borde bli EU:s officiella språk" (2,4 i genomsnitt, jämfört med 3,8 i Frankrike; skillnaden är statistiskt signifikant). Men svenska och franska gymnasister instämde i ungefär lika hög grad i påståendet "Den språkliga mångfalden inom EU borde bevaras

så mycket som möjligt" (2,0 i Sverige, 1,8 i Frankrike). Trots sin positiva inställning till engelskans roll i EU ansåg alltså ändå de svenska ungdomarna att deras språkliga identitet i detta sammanhang inte fick äventyras. Detta är också vad den svenska regeringen anser om svenskans ställning i EU. I exempelvis *Riktlinjer för att främja svenska språkets ställning i EU-samarbetet* från 1996 fastslog EU-sekretariatet att

Ungdomarna
vill inte äventyra
sin språkliga
identitet i EU.

”regering och riksdag [...] fäster största vikt vid svenska språkets ställning inom EU” och att ”svenska språket skall inte behandlas sämre än andra jämförbara språk (t.ex. danska, finska, grekiska och portugisiska)” (EU-sekretariatet 1996: 112). Den hållningen upprepades senare av Kommittén för svenska språket i *Mål i mun*, när den föreslog att regeringen lägger fast officiella riktlinjer för status och användning av svenska i EU och rapporterar till riksdagen varje år om riktlinjerna följs (s. 115).

Globalt

Hur skapas den svenska identiteten i ett globalt perspektiv? Min undersökning tyder på att den nya medvetenheten om svenskans roll i ett globalt sammanhang fortfarande är en fråga för eliten, t.ex. akademiker och ämbetsmän av det slag som deltog i Kommittén för svenska språket. De svenska gymnasisterna uppvisade nämligen mycket positiva attityder gentemot engelskan. Exempelvis höll de med om att engelska var ett vackert språk (1,8 i genomsnitt), alltså en aningen högre estetisk värdering än av det egna språket (1,9 i genomsnitt, se ovan). Den skillnaden går inte att säkerställa statistiskt, och det är anmärkningsvärt att det inte blir större skillnad mellan språken.

De svenska gymnasisterna avvisade också påståenden som ”Att kunna engelska inverkar negativt på kunskaper i svenska” (4,4 i genomsnitt), ”Att kunna engelska hotar den svenska identiteten” (4,3 i genomsnitt) och ”Engelskspråkiga

filmer dominerar tv- och filmutbudet alltför mycket i Sverige” (3,7 i genomsnitt). Även om de franska gymnasisterna också tog avstånd från motsvarande påståenden om engelska i Frankrike, var deras avståndstagande inte lika starkt.

Slutligen ställde jag frågan om man kunde se några framtida hot mot svenskan från andra språk. Då svarade 42,9 % ”nej”, 30,9 % ”kanske”, 16,3 procent ”vet ej” och bara 9,9 % ”ja”. Bland dem som svarade ”ja” eller ”kanske” nämnade 74,7 % engelskan som ett hot. Det måste sägas att många av dessa gymnasister klagade på att ”hot” kanske var ett galet ord och att svenskan måhända bara ”påverkades” av engelskan. Men några gav sådana kommentarer som ”Det spelar ingen roll om engelskan tar

över i Sverige”. Det förefaller därför som om det finns en bit kvar innan den nya betydelse som det svenska språket tillmäts för den svenska identiteten på en global arena vinner fotfäste hos allmänheten.

Mål i mun – en rimlig väg framåt

Min undersökning visar att språkattityderna bland svenskar befinner sig i ett övergångsskede: det nationella återuppvaknandet har lett till att större vikt fästs vid svenskan som en uttrycklig symbol för svensk identitet. Icke desto mindre är engelskan fortfarande ett slags språkligt trumfkort i Sverige, särskilt på gräsrotsnivå. Det är just detta författarna till *Mål i mun* syftar på när de hävdar att det är nödvändigt att förbättra attityderna till svenskan hos folk i allmänhet, och ung-

Engelskan är
ett språkligt
trumfkort i
Sverige.

domar i synnerhet (s. 172). I själva verket är det alldeles uppenbart genom hela betänkandet att engelska var det språk som Kommittén för svenska språket såg som "den andra" när den lade fram sina 80 förslag för att förbättra svenskans status. Som Björn Melander framhåller i Språkvård 1/2003, "den som vill använda utredningen som ett vapen mot andra språk än engelska måste göra rejält våld på texten" (s. 36). Ändå har *Mål i mun* fått oberättigad kritik för ett påstått misslyckande med att uppmärksamma minoritetsspråken i Sverige (t.ex. Boyd & Huss, Språkvård 1/2003). Men, som Språkvårds läsare antagligen vet, var dessa språk och deras talare huvudämnet för två stora betänkan- den från Minoritetsspråkskommittén 1997. Det var hög tid att samma omtanke ägnades också det språk i Sverige vars ställning så länge tagits för givet.

Och inte heller *Mål i mun* förbigår Sveriges minoritetsspråk och minoritetsspråkstalare. Trots att det inte ingick i direktiven lade kommittén åtskilliga förslag för att stärka minoritetsspråken (s. 191–210). Den har också förslag för att ändra på attityderna gentemot svenska med brytning (s. 175–76) med syfte att förhindra språklig diskriminering av det slag som min undersökning ger prov på. *Mål i mun* uppvisar alltså ingalunda ett "oreflekterat majoritetsperspektiv" (Boyd & Huss, s. 34), utan anvisar snarare en rimlig väg att gå. För när allt kommer omkring skulle en långsiktig språkpolitik

som inte tog hänsyn till svenska språkets pånyttfödda symboliska betydelse för svensk identitet vara dömd att misslyckas.

*Översättning från engelskan:
Olle Josephson*

LITTERATUR

- Billig, Michael (1995), *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Boyd, Sally & Huss, Leena (2003), Mål i mun och språklig mångfald. I: *Språkvård* 1/2003. s. 28–34.
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1993), *Försvenskningen av Sverige: Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- EU-sekretariatet (1996), *Cirkulär 6: Riktlinjer för att främja svenska språkets ställning i EU-samarbetet*. Stockholm: Utrikesdepartementet <<http://www.utrikes.regeringen.se/eu/pdf/cirk1-8.pdf>>
- Giles, Howard & Coupland, Nikolas (1991), *Language: Contexts and Consequences*. Milton Keynes: Open University Press.
- Melander, Björn (2003), Svenskans särställning. I: *Språkvård* 1/2003 s. 35–40.
- Oakes, Leigh (2003, under utgivning), From internationalisation to globalisation: Language and the nationalist revival in Sweden. I: *Language and Identity: Selected Papers (from the American Society of Geolinguistics International Conference, October 2-5, 2002)*. New York: Cummings and Hathaway.
- Oakes, Leigh (2001), *Language and National Identity: Comparing France and Sweden*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- SOU (2002), *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Betänkande av kommittén för svenska språket*. (SOU 2002:27). Stockholm: Fritzes.

Kalaskula mot tvättbräde

CARL-ERIK LUNDBLADH

För första gången finns nu en svensk antonymordbok, en ordbok som förtecknar uppslagsordens motsatsord. En nyttig nykomling, skriver recensenten Carl-Erik Lundbladh, tidigare redaktör på Svenska Akademiens ordbok.

De flesta som skriver, planerar ett föredrag eller förbereder ett tal har någon gång svårt att hitta det rätta ordet. Det är inte de som skriver eller talar bäst som har minst problem. En synonymordbok är ett av de bästa hjälpmedlen. Det finns flera sådana för svenskan. Nu har vi fått ett hjälpmedel till, en antonymordbok, alltså en ordbok som ger ord med motsatt betydelse. Slår man upp *kall* får man *varm* och på uppslagsordet *lömsk* ges motsatsen *öppen* med synonymerna

ärlig, pålitlig, uppriktig, hederlig. Boken heter *Ord och motsatsord, svensk antonymordbok*. Den är skriven av Göran Walter och utgiven på Albert Bonniers förlag.

En motsats som ger ökad uttrycksfullhet är ett stilgrepp med egen term inom retoriken: antites. När retoriken på nytt kom till heders under renässansen gavs det ut latinska antonymsamlingar, sammanställningar av antitetiska uttryck hos de klassiska väktarna. Här förtecknades motsatspar som *rik* och *fattig*, *krig* och *fred* eller antiteser som kunde vara beskrivningar av t.ex. den på våren blommande men på hösten tvinande och döende rosen. Antonymordböcker på levande språk kom inte förrän på 1800-talet, den första på franska 1842 (*Dictionnaire des antonymes ou contremots*). Där citeras texter med en antites, t.ex. under *abattre* visas en konstruktion med antonymen

élève. On craint qu'en abattant la statue de l'homme qui n'est plus, il ne prétende élève à sa place celle d'un homme vivant – "När han river ner en död människas staty fruktar man att han inte tänker resa en annan i stället över en levande människa"; *CONDORCET Vie de Voltaire*. Det kom sedan ordböcker som listade flera antonyma ord under varje uppslagsord. I modern tid kombineras franska antonymordböcker med synonymordböcker.

Den första tyska antonymordboken kom först på 1970-talet, i DDR. De flesta andra språk saknar en bok ägnad enbart åt motsatsord. Engelska antonymer redovisas i synonymordböcker och i begreppsordboken Roget's *The-saurus*, där motsatser är framträdande. Även svenskan har haft sin begreppsordbok, inspirerad av Roget's. Det är Brings *Svenskt ordförråd ordnat i*

begreppsklasser, som gavs ut 1930 och nu bara kan fås antikvariskt. De s.k. begreppsklasserna utgörs av ord som betydelsemässigt kan inordnas under samma begrepp, t.ex. klassen *klarhet* som listar bl.a. orden *klar, tydlig, begriplig, lättfattlig, (-läst), enkel, överskådlig, koncis, noggrann, exakt, granneligen*. Begreppsklasserna presenteras så att besläktade klasser kommer tillsammans och sådana med motsatta ord står intill varandra, t.ex. *klarhet* följs av *otydlighet* (med bl.a. *otydlig, oklar, dunkel, oöverskådlig, invecklad, krånglig, benig, konstlad, skruvad, tillgjord, inexakt, tvetydig, oförstådd, svamlig, svävande, konturlös, diffus, abstrus*), *konstlöshet* följs av *utsirning* och *smakfullhet* av *smaklöshet*. Även

den svenska synonymordboken *Ord för ord* anger tämligen ofta också motsatsord, fastän huvudsyftet är att redovisa synonymer. Den förtjänsten har i viss utsträckning också Bonniers synonymordbok, tredje upplagan. Dess upphovsman Göran Walter har emellertid nu skrivit en ordbok som ägnas helt åt antonymer.

Bokens uppläggning

Ord och motsatsord omfattar ungefär 300 sidor och innehåller enligt baksidestexten ca 8 500 uppslagsord. Dessa står i fetstil och är ordnade strikt alfabetiskt, de är alltså lätta att hitta. Vid varje uppslagsord ges minst en antonym efter en dubbelriktad pil, t.ex. **strömsnål** ↔ *strömslukande*. Ofta ges flera motsatsord åtskilda med komma, eller semikolon om det är någon påtaglig betydelseskilnad mellan

dem. Om skillnaden är stor åtskiljs motsatsorden med siffror. I varje artikelslut anges med en eller några synonymer vad uppslagsordet betyder.

stät ↔ enkelhet, anspråkslöshet; torftighet

(i betydelsen. prakt, glans)

stum ↔ **1** talför, språksam, pratsam, pratig, talträngd **2** ljudlig, hörbar **3** fjädrande, elastisk, mjuk **4** oberörd, opåverkad

(i betydelsen. **1** mällös, förstummad

2 ljudlös **3** hård **4** paff)

En klar, enkel och luftig uppställning gör artiklarna lättlästa. När uppslagsordet sta-

Antonym-
ordböcker
på levande språk
kom på 1800-
talet.

vas likadant som ett annat föregås det av en liten upphöjd siffra, även om orden tillhör olika ordklass, vilken i så fall markeras:

¹**slut**, adj. ↔ **1** påbörjad **2** pigg frisk, utvilad, utsövd, alert, rapp, med krafter kvar

(i betydelsen: **1** avslutad **2** utmattad)

²**slut**, subst. ↔ början, start, inledning, begynnelse, upptakt

(i betydelsen: ände, avslutning)

¹**laga**, adj. ↔ olaga, olaglig, rättsstridig

(i betydelsen: laglig, lagenlig)

²**laga**, verb ↔ **1** äta **2** skada, förstöra, fördärva

(i betydelsen: **1** tillreda mat **2** reparera)

Om två uppslagsord som stavas lika inte uttalas på samma sätt, anges uttalet med svensk ljudskrift. Kolon markerar längd och en punkt står under vokal i tryckstark stavelse (¹**junior** [ju:-] adj. ²**junior** [-ä:r] subst.).

Om uppslagsordet är fackspråkligt anges det med förkortning efter uppslagsordet (**katjon** (kem.) ↔ *anjon*). Också ordets stilnivå kan anges (**kalaskula** (vard.) ↔ *tvättbräde*, *tvättbrädesmåg*).

Hur förkortningarna uttyds får man veta i den inledande, korta och tydliga bruksanvisningen. Där upplyses också om att idiom och fraser söks på huvudordet i frasen. Motsatsen till *på bar backe* finner man alltså på uppslagsordet *backe* och *kasta yxan i sjön* står på *yxan*. Men *lyckans ost* visar sig stå på alfabetisk plats, varken på *lycka* eller *ost*. Kanske har det blivit så för enkelhets skull, kanske är det ett förbiseende. Hursomhelst är det en bagatell. Det stör inte heller att idiomet (*en ful fisk*) har getts ett helt eget uppslagsord *fisk*, trots

att det redan finns ett. Det är sådant som en recensent eller annan gnet hittar och har svårt att tuga om, men någon allvarlig brist i ordboken avslöjas inte därmed.

När uppslagsordet kan stavas på annat sätt anges alternativformen, (**konciliant** el. *konsiliant*) och det hänvisas på alfabetisk plats från *konsiliant* till uppslagsordet stavat med *c*. Det kan också hänvisas från ett uppslagsord till en synonym där antonymerna redovisas. Från t.ex. *gällande* hänvisas till *giltig*, och på *fientlighet* hänvisas till *fiendskap*. Så undviks onödig upprepning. Det hade kunnat tillämpas mycket oftare.

Ordboken innehåller inte bara alfabetiskt ordnade, strikta ordboksartiklar. Varje begynnelsebokstav inleds av en vacker titelsida i svart med varierad utformning av bokstaven i vitt, följd av en sida med en kort text på 10–20 rader som handlar om t.ex. hjärnan, patafysik, Schönberg eller William Shakespeare och som mer eller mindre tydligt berör antynymi. Alla de här mellantexterna är trevliga och lättlästa. Några verkar långsökta om temat ska vara antynymi, men jag vågar inte säga vilka, för jag har kanske missat poängen.

Motsatsers brukbarhet

Finns det behov av en antonymordbok som *Ord och motsatsord*? Troligen. Skribenter och kanske korsordslösare söker inte sällan två termer som står emot varandra i en gemensam sfär, t.ex. *modig* och *feg*. Ibland utgår man från en av termerna och trevar efter motsatsen, en antonym. I den här ordboken finns fler motsatsord än i synonymordböckerna. Här får man t.ex. *occidenten* när man slår på *orienten*, *nativitet* på *mortalitet*, *exekutiv* på *legislativ*, *tillräcklig* och *riklig* på *snål* samt *enighet*, *sämja*, *endräkt*, *harmoni*, *frid*, *ro*, *lugn* om

man vill ha ord som betecknar det där som inte är *grä/utan tvärtom*.

Om man är på jakt efter ett nytt, mindre slitet motsatsord kan antonymordboken ge den rätta hjälpen, men ibland saknar man tyvärr de mindre vanliga orden bland antonymerna till ett vanligt ord. Orden kan dock ha tagits med men som uppslagsord. T.ex. står *fabulös* som uppslagsord med antonymerna *vanlig, ordinär, banal, obetydlig*.

När man söker motsatser utgår man nog oftast från vanligare ord, som *vanlig, ordinär, banal* eller *obetydlig*. Dessa står som uppslagsord, men inte med motsatsen *fabulös*. Den som slår på *fabulös* i en ordbok gör det nog för att få ordet förklarad och då rådfrågar man inte en antonymordbok, fastän den också förklarar men inte som främsta syfte. Det är på samma sätt inte troligt att någon slår på *penningstinn* i jakt efter en motsats. Det kan hellre tänkas att någon utgår från *fattig* och vore tacksam för *penningstinn* (om man inte söker sig dit via *rik* i en synonymordbok). På det vanliga adjektivet *fattig* ger emellertid *Ord och motsatsord* inte motsatsen *penningstinn*. Det är kanske en barnsjukdom och det borde i alla fall kunna rättas till att mindre vanliga ord ibland bara står som uppslagsord men inte som antonym till ett vanligt ord.

Förhållandet mellan många ord är sådant att orden betecknar delmängder av något som uppfattas som en helhet. Sådant delmängdsopposition eller vad det nu kan kallas innefattar ibland flera ord, t.ex.

bil, båt, flygplan, cykel, moped etc. som delar in helheten transportmedel. Sådant redovisas inte ofta i antonymordboken, och det är vettigt så. Däremot har *Ord och motsatsord* många ord som betecknar en speciell delmängd och i viss mån utmärks av en icke uttryckt negering. En personbil t.ex. är en 'bil för persontransport' till skillnad från eller i motsats till 'bil för godstransport', en *lastbil*. Antonymord-

boken ger bl.a. paren **personbil** ↔ *lastbil*, **personfråga** ↔ *sakfråga, text* ↔ **1 bild 2 musik**. Delmängdsoppositioner som tas upp uttömmar alltså inte nödvändigtvis helt det som uppfattas som helheten, utan utmärks av att inte betyda eller just stå i motsats till varandra. Ibland betecknar orden extrema motsatser, t.ex. **rishög** ↔ *lyxbil* med synonymerna *vrålak* och

dollargrin. Det måste ha varit svårt för redaktören att bestämma vad som ska tas upp av sådan delmängdsopposition. T.ex. har *kyl* och *frys* rimligt nog inte angetts som varandras antonymer men däremot paren *hink* och *spade*, *penis* och *vagina*, vilket kanske är tveklaktigt, samt *präst* och *lekman*, *flora* och *fauna*, vilket är rimligt.

I antonymordboken finner man också s.k. konversa ordpar, alltså ord som betecknar samma relation fast från omvänt håll, t.ex. *köpa* och *sälja*, *förälder* och *barn*, *mentor* och *adept*, *skyddsling*, *elev*, *lärjunge*, men de flesta orden i antonymordboken betecknar egenskaper. De är alltså adjektiv (**klentrogen** ↔ *trosviss, övertygad, säker*; *lättrogen, godtrogen, mesig* ↔ *modig*,

Konversa ordpar
betycknar samma
relation, fast åt
omvänt håll.

djärv, orädd, morsk, karsk, tuff, kaxig, skör ↔ *tålig, hårdad, motståndskraftig, hållbar, slitstark, okrossbar, robust, stark, kraftig*) eller substantiv (**lyx** ↔ *nödvändighet, enkelhet, anspråkslöshet, fattigdom, armod*), ibland sådana substantiv som betecknar något eller någon med framträdande egenskap (**mes** ↔ *hjärte, kämpe, lejon, örri, tuffing, hårding*). Men orden betecknar också motsatta delar av ett allmännare förhållande eller en verksamhet (**medurs** ↔ *moturs*, **meridian** ↔ *latitud, breddgrad*) och kan således utgöras av verb (**infinna sig** ↔ *utebli, hårda ut* ↔ *ge vika*).

Utredning saknas

Ord och motsatsord har ingen inledande utredning om vad ett motsatsord egentligen är. Det är inte nödvändigt, för ordboken fungerar som praktiskt hjälpmedel i alla fall, men om nästa upplaga innehåller en uppsats om företeelsen antonymi skulle det nog väcka intresse och absolut anstå en ordbok som kan göra anspråk på att vara standardverk i genren.

Göran Walter har förtjänstfullt berikat oss med svenskans första antonymordbok. Den är bra, men det finns naturligtvis anledning att fundera över hur boken kan göras bättre. Många motsatser är banala

och det är svårt att tro att någon behöver ordboken för just dem, t.ex. **min** ↔ *din* eller **höst** ↔ *vår*. Man kan också överväga utökning och omdisponering: Bör det anges fler motsatsord (motsatsen till *omväg* är väl inte bara det medtagna *genväg* utan också *raka spåret*)? Bör annat, vanligare uppslagsord väljas (se ovan om *fabulös*)? Bör ordboken komprimeras genom fler hänvisningar till likabetydande uppslagsord, eller bör den utökas med hjälp av uppslagsordens synonymer? Om man nu slår på t.ex. *verklig* får man en mängd antonymer (*överklig, tänkt, påhittad* o.s.v.) men inte *förment* eller *fiktiv*. Dessa finns däremot på det med *verkligsynonyma* ordet *faktisk*. På en annan synonym (*reell*) ges ytterligare en antonym, *virtuell*. Det kan alltså löna sig att slå på de ord som getts som betydelseförklaring, men allt borde ha erbjudits på ett uppslag. Redaktören och förlaget bör också tänka över möjligheten att arbeta samman antonymordboken med synonymordboken. Då hade vi fått en mycket praktisk handbok där användaren på ett enda uppslag leds till det ord som passar bäst. Men nu tackar vi för antonymordboken. Den är en nyttig nykomling. ■

EU-tolkning till och från

KENNETH LARSSON

Betalmodellen? Ett litet antal arbetspråk? Alla officiella EU-språk? Tolkning *till* ett fåtal språk, men tolkning *från* alla språk? I förra numret tog Axel Moberg från UD upp debatten om EU:s arbetspråk. Hans inlägg kommenteras av Kenneth Larsson, språklig samordnare i den svenska avdelningen av kommissionens generaldirektorat för översättning.

Axel Moberg dömer ut det nuvarande systemet av i huvudsak tre skäl:

- Det är för dyrt och det blir ännu dyrare efter utvidgningen: "...kostnaden ökar med nästan kvadraten på antalet språk".

- Sverige liksom andra mindre språkområden missgynnas i förhållande till länder som i stort sett alltid får tolkning, t.ex. engelskan, franskan, italienskan eller spanskan.

- Kvaliteten på tolkningen håller inte måttet.

Det är svårt för mig att bedöma argumentationen i alla delar. (Mina synpunk-

ter är naturligtvis mina egna, personliga; de ska inte förstås som kommissionens eller Generaldirektoratets för översättning.) Jag har rådfrågat chefen för den svenska tolkavdelningen hos rådets och kommissionens gemensamma tjänst för tolkning och konferenser, Annica Östlund. När de nya staterna kommer med i EU ökar kostnaderna, enligt Östlund, med 15 % under en första tid med bibehållet system. Vid full utbyggnad – de nya språken fullbemannade – blir ökningen 40 %.

Enligt Östlund finns inte något omfattande missnöje med kvaliteten. I anslutning till det svenska ordförandeskapet 2002 genomfördes en enkät till alla svenskar som varit ordförande. Flertalet var positiva eller mycket positiva till den tolkning till och från svenska de fått under ordförandeskapet. Låt oss hoppas att kvaliteten är bättre än vad Axel Moberg antyder. Men visst är svenskan missgynnad, tillsammans med andra jämförbara språk. Situationen är i det långa loppet knappast acceptabel.

Moberg diskuterar som lösning ett be-

gränsat antal arbetsspråk. Som han påpekar stöter det på problem. Försöker man begränsa sig till engelska och franska kommer vissa medlemsländer av prestigeskäl att kräva att också deras språk ingår bland arbetsspråken. Vidare finns problem ur språklig synpunkt: flertalet tvingas tala ett annat språk än sitt modersmål. Det viftar Moberg undan: alla har väl lärt sig något av de större språken i skolan, och kan de inte så får de skickas på kurs.

Själv har jag i min utredning "Svenskan i EU" (SOU 1998:114) förespråkat att man skall kunna *tala* sitt lands officiella språk men inte alltid ha rätt att *lyssna* till det. Jag föreslog alltså tolkning *från* svenska till ett reducerat antal arbetsspråk. Naturligtvis kan man lära sig att argumentera och utveckla resonemang på främmande språk, men det förutsätter regelbundna tillfällen att använda sin färdighet om den skall vidmakthållas och utvecklas. Jag är övertygad att många av de tjänstemän som regelbundet deltar i arbetsgruppsmöten utvecklar en acceptabel förmåga att argumentera på engelska eller franska. Men jag tror att flertalet har begränsade möjligheter. Det har ofta sagts mig att svenska representanter sedan de framfört sin ståndpunkt har svårt att komma tillbaka i diskussionen. Många arbetsgrupper sammanträder relativt sällan och ger dåliga möjligheter för övning i argumentation på främmande språk. För att verkligen kunna bedöma nyttan av svensk tolkning borde man systematiskt jämföra svenska inlägg i möten med och utan svensk tolkning.

Att reducera antalet arbetsspråk genom en överenskommelse anses alltså inte politiskt möjligt. Lösningen skulle enligt UD vara den betalmodell som Sverige föreslagit. Varje land bestämmer för varje

arbetsgrupp ett år i förväg om det behövs tolkning för dess språk – i båda riktningarna eller bara i en. Kostnaden betalar det land som begärt tolkning för sitt språk.

Tyvärr har jag svårt att förstå hur det skulle fungera. Hur skall man kunna veta vilka språk man skall begära tolkning till och från om man inte i förväg vet att vissa språk kommer att kunna användas? Tänker man sig att det alltid finns engelska och franska? Tolkat till och från vilka språk? Alla? Eller bara sinsemellan? Nej, jag förstår inte.

Svenska UD förefaller räkna med att ett litet antal språk i praktiken kommer att användas, däribland engelskan, och att svenska tjänstemän i stort sett klarar sig utan tolkning. Den enskilda tjänstemannen tycks komma att bestämma om tolkning behövs under ett möte. Vilken frihet har tjänstemannen i praktiken? Hur stora ekonomiska resurser ställs till förfogande? Skickas den språkkunnige tjänstemannen i stället för den sakkunnige eftersom det blir billigare? Det är också svårt att förstå vilka konsekvenser betalmodellen får för svenskans ställning inom EU och vilka konsekvenserna blir för det svenska EU-språket här hemma.

Själv har jag inte ändrat åsikt: trots de politiska komplikationerna bör vi eftersträva en reduktion av antalet arbetsspråk. Men en sådan överenskommelse måste kombineras med en utökad tolkning *från* svenska till dessa språk (SOU 1998:114, s. 68f.). Effekterna kan inte vara annat än gynnsamma både för svenska språket och Sverige.

Om denna lösning för närvarande är politiskt omöjlig, är kanske status quo att föredra. ■

Stora tankar i litet land

Rasmus Rask, född 1787, var en dansk språkforskare och resenär, som med en unik begåvning som enda tillgång ägnade varje vaken timme åt språkvetenskapen. (Han var dock förlovad i tre dagar.)

Rask var en av pionjärerna inom den jämförande indoeuropeiska språkforskningen, och han beskrev den s.k. germaniska ljudskridningen, den process som oftast kallas Grimms lag, men numera åtminstone i Danmark heter Rask-Grimms lag.

”Jacob Grimm lärte överordentlig mycket av Rask, men Rask lärte intet eller kun lidt av Grimm”, skriver Kirsten Rask i den lättlästa biografien *Rasmus Rask, store tanker i et lille land* (Gads förlag 2002). Hon skildrar geniets väg från skräddarhemmet en mil från Odense till Köpenhamn, hans vistelse på Island och hans beskrivning av det då misskända isländska språket. Han visste alltid bäst och låg ständigt i konflikt med andra forskare och auktoriteter.

Så småningom möjliggjorde ett kungligt resestipendium en strapatsrik resa till Persien och Indien för att spåra det indoeuropeiska urspråket. Varhelst han kom lärde han sig snabbt traktens tungomål och efterlämnade ofta dess första skrivna grammatik. Hemkommen efter nästan sju års vedermödor blev han äntligen erkänd av det danska etablissemanget. Däremot färdigställde han aldrig det alla väntade sig, det stora sammanfattande verket om danskans och andra europeiska språks ursprung. I stället gav han sig in i en ny

strid, nämligen om det danska språkets rätta stavning, där han bl.a. förfäktade bruket av å i stället för aa. Bokstaven å infördes 1948.

Boken om Rasmus Rask är spännande inte bara som populärvetenskap, utan kanske än mer som en beskrivning av hur en osedvanligt begåvad människa lever ett isolerat liv, vars tragiska slut kan anas redan efter ett par kapitler. Han dog 45 år gammal i tbc den 14 november 1832.

Håkan Hanson

Klarspråk

År 2000 hölls en konferens om klarspråk, d.v.s. klart och enkelt myndighetsspråk. Nu äntligen har rapporten kommit. *Barbro Ehrenberg-Sundin* refererar diskussionen om kvalitetskrav på EU-texter. Den nuvarande stilen är inte i linje med unionens deklamationer om öppenhet och demokrati. Men det finns förändringsarbete på gång. *Lars-Johan Ekerot* är dock pessimistisk när det gäller begripligare EU-texter. Han menar t.o.m. att svenska språkvårdares råd om ett enkelt språk inte fungerar vid översättning av EU-författningar. *Dag Gundersen* berättar om klarspraksarbete i Norge. *Britt-Louise Gunnarsson* redovisar ett projekt om kommunikationen på olika arbetsplatser i Sverige, Tyskland och Storbritannien. *Vesa Heikkinen* har undersökt förhållandet mellan språk och verksamhet på en myndighet. *Matti Saarinen* från

Leonia Bank menar bestämt att klar-språksarbete kan spara pengar.

Rapporten *Klarspråk* (Nordiska språkrådet, 2003) beställs från <Hauge@sprakrad.no>.

Birgitta Lindgren

mellan Nordens språk och invandrarspråk samt mellan huvudspråk och minoritets-språk. Dessutom finns översikter av nyut-kommen språklitteratur. Skriften kan be-ställas från Svenska språknämnden.

Birgitta Lindgren

Festtalare

På 140 välskrivna sidor har Magda-lena Ribbing samlat råd till festtalare i *Hålla tal* (Bokförlaget DN, 2003). Här finns sex kapitel för olika talsituatio-ner (välkomsttal, tacktal, brölloptal, toastmaster m.m.), ett med allmänna råd och fyra avslutande intervjuer med erfara festtalare. Råden är i god mening kon-ventionella, d.v.s. avsedda för relativt tra-ditionella tal vid relativt traditionella till-ställningar. För den skull hemfaller inte Ribbing åt det högtravande eller tomt re-toriska; hennes ideal är den välförberedda naturligheten. Förtjänstfullt utreds också omständigheterna kring ett tal: när är det lämpligt att hålla tacktalet, hur ska alla gäster få reda på vem som är toastmaster? Lite tveksam kan man känna sig inför en del modelltal Ribbing föreslår. Alltför or-dagrant övertagna kan de låta oäkta.

Olle Josephson

Språk i Norden 2003

De nordiska språknämndernas och Nordiska språkrådets gemensamma årsskrift *Språk i Norden* har ut-kommit. Temat för artiklarna är i år språkkontakt i Norden, närmare bestämt

Kvinnor och män i möte

Beter sig män och kvinnor olika när de sammanträder på jobbet? Det har Karin Milles undersökt i av-handlingen *Kvinnor och män i möte. En samtalsanalytisk studie av interna arbets-möten* (Stockholms universitet, 2003). Avhandlingen analyserar fem videofilma-de arbetsmöten från olika företag och or-ganisationer, bl.a. projektgruppsmöten, ledningsgruppsmöten och lärarmöten. Även om samtalen var informella var de ändå tydligt strukturerade. Dagordningen följdes utan större utsvävningar.

Karin Milles analyserar olika sätt att dominera i samtal, exempelvis genom re-pliker som uppmanar till någon form av respons från de övriga deltagarna. Likhe-terna mellan mötenas manliga och kvinn-liga deltagare var överlag mer slående än skillnaderna, som genomgående var små, särskilt i kvantitativt hänseende. De skill-nader som fanns visade inte heller enty-digt att det var männen som dominerade. Andra studier – av exempelvis pojkar och flickor i skolvärlden och av kommunika-tionen på universitetens forskarseminarier – har tvärt emot visat att pojkar och män talar betydligt mer i olika typer av samtal.

Karin Milles gör också en kvalitativ analys av några berättelser som förekom-mer i mötessamtalen. Där framkom tyd-

ligt att uppfattningar om vad som är typiskt manligt, exempelvis hjältemod och jakt, påverkade den bild av sig själv som den berättande mannen skapade i samtalet.

Jan Svanlund

Skriva lättläst

Dyslektiker som grupp syns och hörs alltmer i det svenska samhället. Det beror dels på att kraven på läs- och skrivfärdigheter ständigt ökar, dels på att dyslektikerna haft förstånd att göra sig hörda, t.ex. genom Förbundet Funktionshindrade med läs- och skrivsvårigheter (FMLS).

Denna förening har nu givit ut en alldeles utomordentlig skrift, *Framtidens läromedel för personer med läs- och skrivsvårigheter* (2002). Särskilt första kapitlet, en kravspecifikation för läromedel, borde vara obligatorisk läsning för alla som författar läromedel eller andra informativa texter, oavsett om målgruppen är dyslektiker eller ej. Som ett smakprov på måfå kan man citera några av de välvägda synpunkterna på meningsbyggnad:

”• Att bara skriva huvudsatser förenklar i sig inte läsandet.

• Läsningen förenklas om kommate-ring sker så att det relativt ofta ger möjlighet till andningspauser i läsandet.

• Rytmen i språket, orsakssammanhang och kontextuella ledtrådar, har förmodligen större betydelse för förståelsen av en text, än meningens längd.

• Inskjutna bisatser kan förtydliga resonemanget och därför vara berättigade, men flera inskjutna bisatser i samma mening ställer stora krav på minnesfunktio-

nen. Det bör därför övervägas om meningar med flera inskjutna bisatser går att dela upp i flera meningar.”

Olle Josephson

Översättarens röst

Allt som översätts skiljer sig ofrånkomligen från originalet. Skillnaderna kan vara stora eller små, de kan bero på olikheter i språkens struktur eller på översättarens medvetna och omedvetna val. Hur översättaren på olika sätt märks i översättningen är ämnet för *Översättarens röst*, författad av Christina Gullin (Studentlitteratur, 2002). Boken handlar om vad som händer när skönlitterära verk ska flyttas över från engelska till svenska. Det är en lätt bearbetning av hennes egen avhandling med samma namn. Boken är avsedd som kurslitteratur på högskolenivå, och största delen utgörs av analyser av översättningar från två olika översättare.

Jan Svanlund

Skriv bättre i jobbet

Tredje upplagan av *Att skriva bättre i jobbet* har nu utkommit. I detta standardverk för var och en som hanterar texter i sitt arbete får man råd och tips om hur man väljer ton och perspektiv, hur man planerar, disponerar och gör texten överskådlig. Boken behandlar sådant som styckeindelning, meningsbyggnad och ordval.

Många praktiska exempel visar hur text kan göras läs- och läsarvänlig. Vissa

vanliga typer av texter i arbetslivet behandlas i egna avsnitt, t.ex. protokoll, rapporter, pressmeddelanden, beslutsunderlag och beslut. Här finns även ett avsnitt om vad man ska tänka på när man skriver för webben och när man skickar e-post.

I ett nytt kapitel skriver Olle Josephson om några vanliga språkriktighetsfrågor som ofta väcker heta känslor och leder till livlig diskussion, bl.a. *dom* (för *de* och *dem*), *kommer* i stället för *kommer att*, och i början av mening.

Att skriva bättre i jobbet ges ut av Nordstedts juridik och kan beställas från Svenska språknämnden. Priset är 300 kr, exklusive porto.

Birgitta Lindgren

Lek med ord

Författaren Johan Althoff fortsätter att lekfullt visa på språkets oändliga möjligheter i sin nya bok *Ordförrådet* (Alfabet, 2003). Liksom i *Språklådan* samarbetar han här med tecknaren Robert Nyberg, vars bidrag är minst lika centrala – text och teckningar utgör en nästan symbiotisk enhet. Althoff har tidigare också givit ut t.ex. *Det mesta är osagt* med samma ambitioner i botten. I den nya boken får vi veta vad vi kan åstadkomma med hjälp av synonymer, liknelser och metaforer. Vi får också tips om hur vi kan bilda nya ord på olika sätt. Vilka ”vi” boken vänder sig till är en smula oklart, men måhända en medveten oklarhet. Bokens ton – både i ord och bild – gör att den passar utmärkt som lärobok för de yngre, men det är inte självklart att det bara är dem upphovsmännen vill nå. Ibland kan man tycka att ordlekandet ut-

går väl mycket från språkets uttryckssida, där varierandet framställs som ett mål i sig. Lite oftare kunde upphovsmännen ha utgått från ett innehåll, gärna i form av en teckning, som kan beskrivas på olika sätt med varierande språkliga grepp.

Jan Svanlund

Studier i svensk språkhistoria

Förra året hölls den sjunde konferensen i en serie om svensk språkhistoria. Huvudtemat var ”Svenska språkets historia i Östersjöområdet”, och konferensen var lämpligt nog förlagd till Tartu, tidigare Dorpat, där Gustav II Adolf lät grunda ett universitet 1632. Föredragen har nu utkommit i serien *Studier i svensk språkhistoria* nr 7, utgiven av skandinaviska avdelningen vid universitetet i Tartu.

Bland bidragen under huvudtemat kan nämnas en artikel av *Karl G. Johansson* om språket i Hedeby – var det svenska eller var det danska? *Aivar Pöldvee* redogör för språk och identitet hos de fria svenska bönderna i två socknar i Estland under 1600-talet. *Andreas Önnarfors* går igenom svenskans ställning i Pommern 1648–1815. *Mariika Tändefelt* redogör för svenskan i Viborg, som länge utgjorde det svenska språkets östgräns.

Birgitta Lindgren

Dansk rasism

I bland kristalliseras samhällsmotsättningar i strid om ord. Dansk Folkepartis ordförande Pia Kjærsgaard stämde Karen Sund från Folkebevægelsen mot EU, därför att Sund karakteriserat Kjærsgaards politiska åsikter som rasistiska. Domstolen frikände Sund bland annat med stöd av ett yttrande från Dansk Sprognævn. Nämn- den konstaterade att *racisme* i danskt språk kan avse nazismens raslära, uppfattningen att en ras är överlägsen en annan och i en utvidgad betydelse "forskelsbehandling og undertrykkelse eller blot afstandstagen fra grupper af mennesker som godt kan vare af en anden race end en selv".

Pia Kjærsgaard svarade med generalangrepp på Dansk Sprognævn: "Det viser, hvordan nævnet forfladiger det danske sprog frem for at beskytte det", säger Kjærsgaard (Berlingske Tidende den 25 juni). Hon tillägger att godkännandet av alternativstavningen *majonæse* vid sidan av *mayonnaise* och de nya kommanderingsrekommendationerna (se Språkvård 3/2001) är exempel på att Dansk Sprognævn inte värnar språkets traditioner. Kjærsgaard misstänker att orsaken till dessa ställningstaganden är en politisk slagsida åt vänster i näm-

den. Hon kräver att kulturministern låter undersöka Dansk Sprognævnets sammansättning.

"Jeg ved ikke om jeg skal grine eller græde", kommenterar Dansk Sprognævnets ordförande Niels Davidsen Nielsen (Information den 23 juni).

Olle Josephson

Brytning och annonser

Stockholmskt vardags- språk kan låta olika. Det kan t.ex. vara genuin stockholmska, svenska med serbisk brytning eller svenska med amerikansk brytning. Av dessa tre uppskattar Stockholmsgymnasister mest den sista.

Engelskans ställning som högstatusspråk förklarar också att den är så vanlig i annonser. Men i datatidningen Mikrodatorns annonser hävdar sig svenskan trots allt ganska väl. Annonsubrikerna är mestadels på svenska medan själva texten kan vara blandad.

Brytningsattityderna har undersökts av Elin Junsjö Bjärkstedt i en C-uppsats vid Södertörns högskola, datortidningsannonserna av Sofia Samuelsson i en C-uppsats vid Växjö universitet.

Båda har belönats med Språkvårdssamfundets stipendium till förtjänstfulla undersökningar av effekterna

av att Sverige blir ett alltmer mångspråkigt samhälle. Information om Språkvårdssamfundet och stipendiet finns i Språkvård 1/2003, sidan 23, och på webbadressen <<http://www.nordiska.uu.se/sprakv/>>.

Olle Josephson

Ny ordbok!

Kan man vara uppkopplad både *på* och *mot* Internet? Får man besked *om* eller *på* något? Vilken typ av substantiv kombineras med verbet *utlysas*? Heter det *långt om länge* eller *långt i länge* och vad betyder den frasen egentligen? Att skriva handlar i mycket om att hitta den rätta frasen och konstruktionen; den som översätter eller redigerar en text till idiomatisk svenska märker det kanske allra mest.

Vid problem av detta slag har man länge kunnat utnyttja Svensk handordbok från 1966. Det senaste årtiondet har den känts allt mer föråldrad. Svenska språknämnden har därför i ett stort projekt arbetat fram en helt ny ordbok, *Svenskt språkbruk. Ordbok över*

konstruktioner och fraser i svenskan (Norstedts ordbok). Den innehåller ca 75 000 olika konstruktioner och fraser, från *har man sagt a får man säga b* till *övrigt att önska*.

Från och med september i år finns 1400-sidiga *Svenskt språkbruk* i bokhandeln. Den kan också beställas direkt från Svenska språknämnden för 470 kronor, exklusive porto.

Birgitta Lindgren

Rinkebysvenska

Så kallad Rinkebysvenska kan vara mycket olika saker: en inläraresvenska bland dem som ännu inte kan så mycket, en särskild varietet som invandrare använder sinsemellan eller en multietnisk ungdomsdiaklekt bland tonåringar som mycket väl kan kodväxla till traditionell svenska.

Rinkebysvenskan håller också på att etableras som ett litteraturspråk med särskilda konventioner. För två år sedan kom Alejandro Leiva Wengers kritikerrosade novellsamling *Till vår ära* (2001), och i augusti i år succédebuterade Jonas Hassen Khemiri med romanen *Ett öga rött*. I båda böckerna skapas stilen, grammatiskt sett, av flitigt bruk av ett dussintal konstruktioner. Här följer en lista på de viktigaste:

- Subjekt före predikat

också när annan satsdel än subjekt inleder satsen: *I skolan du pratade inte med mig* (Wenger); *Nu det är sen kväll* (Khemiri).

- Strykning av betydelse-tomt *det*: *Har du bränt dej?*

Ja, jag har (Wenger); *Jag svär dom är inte skapta för träslöjd, varför dom då väljer jag kan inte fatta* (Khemiri).

- Strykning av verbbundna prepositioner och verbpartiklar: *Han viftar kepsen* (Wenger); *till slut hon tappade tålmod och delade örfilar* (Khemiri).

- Strykning av *och* i så kallad pseudokoordination efter verb som *sitter, går, står*: *Han står tittar på oss* (Wenger); *Just nu dom sitter spelar schack i köket* (Khemiri).

- Artikelstrykning: *Den är bättre skola* (Wenger); *Jag sitter ensam vid skrivbord* (Khemiri).

- *Plus* används som konjunktionellt adverb: *Plus jag hade bra polare* (Wenger); *Plus jag har aldrig skjutit med en riktig Glock* (Khemiri).

- *Fan* används som frågande pronomen: *Fan har du bråttom för?* (Wenger, ovanligt hos Khemiri).

- Bisatsinledande *att* stryks: *Dalanda berättade Juan var tillbaka från sin pappa i Chile och tydligen*

Alonzo har fått jobb på sin bärgningsbil (Khemiri, ovanligt hos Wenger).

Denna grammatik kombineras med slangord som *keff* ('dåligt'), *guss* ('flicka') och *gitta* ('sticka i väg'). Så mycket konstigare

Om man följer recept, det är fett enkelt ta skriva Rinkebysvenska, alla klarar.

är det inte. Om man följer recept, det är fett enkelt ta skriva Rinkebysvenska, alla klarar.

Olle Josephson

Svensk språkpolitik

Långsamt men säkert rör sig den svenska språkpolitiken framåt. Den parlamentariska kommittén för svenska språket lade fram sitt betänkande *Mål i mun* (SOU 2002:27) i april förra året. Remissvaren lämnades in för ett år sedan och visade sig vara i huvudsak positiva. Inom Regeringskansliet arbetar nu en interdepartemental arbetsgrupp med representanter från Justitie-, Utrikes-, Social-, Finans-, Utbildnings-, Jordbruks-, Kultur- och Näringsdepartementet med uppgift att utifrån utredning och remisser utveckla en samlad

svensk språkpolitik. En proposition skall lämnas till riksdagen under 2004. Sen kan det bli något.

Olle Josephson

Språkvården och skolan

Det 50:e nordiska språkmötet mellan språknämnderna i Norden ägde rum i Tavastehus i slutet av augusti. Temat var språkvården och skolan. En återkommande fråga gällde kommunikativ kompetens och om den nu var viktigare än behärskning av språkriktighetsnormer. Vad får detta i så fall för konsekvenser för språkvårdens arbete? Föredragen kommer att publiceras i årsskriften *Språk i Norden* 2004.

Birgitta Lindgren

Europeisk språkpolitik

Inte bara i Sverige tränger sig språkpolitiken på. I alla europeiska stater diskuteras allt intensivare förhållandet mellan landets officiella språk, stora främmande språk och minoritets- och invandrar-språk. Kan man styra grundskoleelever mot antingen engelska eller franska som första främman-

de språk, som i Italien? Finns det några likheter mellan den belgiska lagstiftningen om nederländska och franska, och den finländska om finska och svenska? Hur många arbetspråk är hanterbart i europeiskt samarbete?

För att utbyta erfarenheter i sådana ämnen samlas representanter från de sinsemellan något olika europeiska motsvarigheterna till Svenska språknämnden till konferens i Saltsjöbaden 13–14 oktober. Den nybildade organisationen Europeiska samarbetsorganisationen för nationella språkinstitutioner (EFNIL = European Federation of National Institutes of Language) håller sin första årskonferens. Flertalet EU-stater och alla nordiska länder är representerade. Två frågor har valts som huvudämnen för överläggningarna: hur nationella språk hävdar sig i skilda så kallade domäner (t.ex. arbetsliv, högre utbildning eller medier) och hur språklagstiftning fungerat i olika länder.

Olle Josephson

Europeisk variation

Varför utjämnas dialekterna i England? Varför förändras vokalerna i albanska? Hur ser den nya gästarbetartys-

kan ut? Tre frågor bland många andra när 150 språkforskare från tjugo länder möttes i Uppsala 12–14 juni till en konferens med det ståtliga namnet Second International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE2). Också i ett aldrig så politiskt och kulturellt homogent Europa uppstår nya uttalskillnader och andra språkförändringar. ICLaVE-konferenserna är därför en återkommande mötesplats för variationsforskarna. Nästa möte blir i Amsterdam 2005.

Mats Thelander

Minoritetsspråk

Under 2001 och 2002 löpte en artikelserie om Sveriges officiella minoritetsspråk: finska, samiska, meänkieli (torne-dalsfinska), romani och jiddisch; även teckenspråket presenterades i en särskild artikel. De sex artiklarna har nu sammanställts till ett särskilt häfte om 74 sidor, *Sveriges officiella minoritetsspråk* (Norstedts ordbok). Det kan beställas i bokhandeln, och Svenska språknämnden säljer det också direkt för 110 kr exklusive porto.

Jan Svanlund

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift, att bedriva språkvård och även att stärka den nordiska språkgemenskapen. Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 86 nummer. Senast utgivna är:

86 *Sveriges officiella minoritetsspråk* (2003).

85 Ulf Teleman: *Åra, rikedom, reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (2002).

84 Margareta Westman: *Språkets myllor* (2001).

83 *Namnängdsboken. Historien bakom namnen i almanackan* (2000).

82 *Svenska skrivregler* (2000).

Språknämnden ger också ut ordböcker och ordlistor såsom *Svenskt språkbruk* (2003), *Svenska språknämndens uttalsordbok* (2003), *Nyordsboken* (2000) och *Skandinavisk ordbok* (2002).

För närmare information om titlar, innehåll, priser och beställningar hänvisas till webbplatsen:

<<http://www.spraknamnden.se>>.

Språkvård

39:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2003 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden:

för privatpersoner 107 kr + porto (125)

för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen eller pg 197475-7, Svenska språknämnden

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

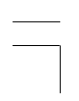
E-post: expedition@spraknamnden.se (för beställning);

info@spraknamnden.se (för språkfrågor och synpunkter på Språkvård)

Språknämnden på Internet: <http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00): 08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2003

Tack till

Dagens Industri

Expressen

Göteborgs-Posten

ICA-kuriren

Norstedts Ordbok AB

Nya Wermlands-Tidningen

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Upsala Nya Tidning

Östgöta-Correspondenten

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.